

UNIVERSITATEA „*OVIDIUS*” CONSTANȚA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „*SFÂNTUL APOSTOL ANDREI*”
SPECIALIZAREA: ISTORIE BISERICESCĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

**REPERE ISTORICE ÎN DEZVOLTAREA RELAȚIILOR
DINTRE STAT ȘI BISERICĂ LA ROMÂNI**

- REZUMAT -

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
PR. PROF. UNIV. DR. NECHITA RUNCAN**

**DOCTORAND:
PR. RUSU NICOLAE**

**CONSTANȚA
2014**

CUPRINS

INTRODUCERE.....	5
-------------------------	----------

CAPITOLUL I: REPERE ISTORICE ÎN RELAȚIA STAT – BISERICĂ	12
--	-----------

1. Considerații generale despre relația Stat - Biserică	12
2. Modelul ortodox și modelul european de relație între Stat și structurile religioase	22
3. Dreptul în viața Bisericii	33
4. Instituțiile religioase și legea	38
5. Biserica și politica din perspectivă istorico - canonică	39

CAPITOLUL II: EVOLUȚIA STATULUI ȘI DREPTULUI ROMÂNESC (SAU DE LA DREPTUL BISERICESC LA CEL LAIC)	46
---	-----------

1. Statul și dreptul românesc în Evul Mediu. Legea Țării (sec. IV – XIV) ...	48
2. Statul și dreptul românesc în perioada feudalismului dezvoltat	52
3. Țara Românească și Moldova sub regimul turco-fanariot	65
4. Organizarea de stat și dreptul în perioada 1821-1848	69
5. Organizarea de stat și dreptul Transilvaniei în perioada 1691-1848	74
6. Organizarea de stat a Țării Românești și a Moldovei în perioada 1848-1856	77
7. Formarea statului național și a sistemului de drept modern	81
8. Legislația modernă în perioada 1866-1918	85
9. Stat și Biserică în perioada 1918-1938	87
10. Stat și Biserică în timpul regimului comunist	90

CAPITOLUL III: LEGILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

ÎN PERIOADA CONTEMPORANĂ 94

- 1. Canoanele 94**
- 2. Statutele pentru organizarea și funcționarea
 Bisericii Ortodoxe Române 96**
- 3. Regulamentele Bisericii Ortodoxe Române 106**
- 4. Hotărârile sau deciziile sinodale 114**

CAPITOLUL IV: LEGILE DE STAT ȘI IMPACTUL LOR ÎN VIAȚA

BISERICII. ANALIZĂ ISTORICĂ ȘI JURIDICĂ (1859-2013).....118

- 1. Legile Principatelor Unite 120**
- 2. Legile României în perioada 1918 - 1945 143**
- 3. Legile din perioada regimului comunist (1945 – 1989) 165**
- 4. Reglementări prin legi de Stat cu privire la Biserică (1989 - 2013) 184**

CONCLUZII 279

PROPUNERI 287

ANEXE 291

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 293

REPERE ISTORICE ÎN DEZVOLTAREA RELAȚIILOR DINTRE STAT ȘI BISERICĂ LA ROMÂNI

- REZUMAT -

Considerații generale

Teza de doctorat intitulată „*Reper istorice în dezvoltarea relațiilor dintre Stat și Biserică la români*”, însumează circa 308 de pagini, fiind structurată pe patru capitole, împărțite la rândul lor în mai multe subcapitole.

Realizând o privire de ansamblu asupra lucrării de față, putem spune că ea urmărește să analizeze modul în care au interacționat și interacionează în istoria ultimilor 150 de ani Statul și Biserica la români, întrucât Statul, în virtutea suveranității sale, a legiferat și în sfera bisericescului, iar aceste legi arată cel mai limpede, la nivel ideologic și de intenție, modul în care Statul român a văzut această relație.

Cadrul legal în care-și desfășoară în prezent activitatea cultele a fost modificat prin Constituția din 1991 (recte 2003) care prevede că cetățenii români se bucură de aceleași drepturi și libertăți, indiferent de credința religioasă pe care o împărtășesc. Totodată este proclamată și garantată libertatea religioasă și formele ei de manifestare concretă. Sunt stabilite principii esențiale pentru desfășurarea normală a vieții religioase: cultele sunt libere și se organizează potrivit statutelor proprii în condițiile legii, ele sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, spitale, penitenciare și orfelinate. În școlile de stat este prevăzută religia ca obiect de învățământ distinct.

Cadrul juridic privind viața religioasă este completat cu *Legea nr. 489/2006* privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor (Noua Lege a Cultelor din România).

Locul principal în acest tablou îl ocupă, desigur, Biserica Ortodoxă Română, Biserica tradițională a poporului român care a avut un rol esențial în istoria acestuia, reprezentând 87% din populația țării. Biserica Ortodoxă Română a fost în toată istoria poporului român Biserica sa cea mai veche, unică în primul mileniu după Hristos, apoi covârșitor majoritară până în ziua de astăzi. Tot Biserica Ortodoxă Română s-a identificat cu aspirațiile poporului român de-a lungul istoriei sale și a contribuit, în mod definitiv și categoric, la dezvoltarea și cultivarea limbii, culturii, artei și tradițiilor acestuia, precum și a păstrării identității sale etnice.

În timpul regimului comunist Biserica a fost marginalizată și persecutată, fiind considerată o instituție retrogadă și reacționară, fiind supusă unui control sever din partea statului comunist. Biserica Ortodoxă a fost nevoită să accepte compromisul de a renunța la anumite laturi ale activității sale: a fost nevoită să accepte înlăturarea cu totul din viața publică, activitatea ei

limitându-se strict la serviciile religioase din lăcașurile de cult; nu și-a mai putut continua lucrarea ei filantropică și de asistență socială, fiind desființate toate așezămintele bisericești de acest gen, a fost suprimat învățământul religios din școli, s-a interzis asistența socială în spitale, azile de bătrâni, armată, închisori, etc.

Transformările istorice de după 1989 au readus în actualitate Biserica, statul acordându-i sprijinul necesar pentru refacerea structurilor sale, pentru a redeveni ceea ce a fost în istoria țării noastre: o instituție fundamentală a societății. De aceea se așteaptă de la Biserica Ortodoxă Română, dar și de la celelalte culte, o revigorare a valorilor moral-creștine, care să normalizeze relațiile dintre semenii noștri.

Pentru a evalua cu relevanță poziția cultelor și în principal a Bisericii Ortodoxe Române - ca Biserică majoritară - în cadrul societății românești, se impune să facem apel la un complex de elemente istorice, socio-culturale, ideologice, demografice, administrative, politice și de altă natură.

În calitate de cult religios, Biserica Ortodoxă Română își desfășoară activitatea pe teritoriul statului, potrivit cu învățătura sa religioasă, canoanele și tradițiile sale, în conformitate cu Statutul de organizare și funcționare aprobat de stat, cu respectarea legilor statului, practicile și ritualul său nefiind contrare Constituției, securității statului sau ordinii publice și bunelor moravuri.

Activitatea Bisericii Ortodoxe Române are un impact major asupra disponibilității societății românești de a pune bazele unor instituții stabile, garantând democrația, statul de drept, respectarea drepturilor omului și protecția minorităților. Biserica Ortodoxă Română a devenit instituția cea mai populară din România postcomunistă, bucurându-se de o influență crescândă în toate domeniile vieții societății românești (educație, rol social, cultural, dar și juridic, economic și politic). Toate sondajele realizate în ultimul deceniu o plasează detașat în topul încrederii pe care românii o acordă instituțiilor din țară.

De toate aceste aspecte trebuie să țină cont instituțiile competente ale statului atunci când iau decizii și adoptă legi în domeniul religios. Legile statului și reglementările referitoare la viața religioasă nu trebuie considerate o încercare de stânjenire și limitare a libertății credinței, un amestec al politicului și juridicului într-un domeniu care aparține în exclusivitate sacrului și divinului. Încercarea de exceptare a comunităților religioase de la reglementările „pământești” pierde din vedere că, deși „*nu aparțin acestei lumi*” ele se află în această „*lume*”, esența lor este în legătură cu supranaturalul dar existența este socială și comunitățile religioase, după cum se exprimă sociologii, reprezintă grupuri sociale ca oricare altele, evident cu specificul lor.

Credincioșii și comunitățile pe care le formează se află în cele mai variate relații cu celelalte subsisteme sociale, fiind în același timp parteneri în viața economică, în subsistemul cultural, administrativ, etc. Nereglementarea relațiilor din anumite domenii lasă câmp deschis manifestării liberului arbitru, astfel încât se poate ajunge până la consecințe greu de imaginat. În

concepția socială, credincioșii și comunitățile religioase, prin specificul lor, sunt mai vulnerabili decât alți agenți și factori ai activității sociale. Legile referitoare la organizarea și activitatea sistemului religios protejează acest domeniu și egalizează șansele de coexistență și colaborare în viața socială. De fapt, reglementările juridice referitoare la culte și credințe nu stabilesc norme pentru viața religioasă și pentru activitatea internă a bisericilor. Pentru aceasta fiecare cult își elaborează propriile norme în cadrul statutelor și mărturisirilor de credință. Normele elaborate de stat au în vedere asigurarea desfășurării libere a activității de cult și relațiile cu celelalte subsisteme sociale. Ele vizează nu credința ci activitatea „laică” a credincioșilor și a bisericilor. Toate bisericile administrează bunuri materiale, terenuri, construiesc lăcașe de cult, redistribuie veniturile credincioșilor, au o ierarhie și o organizare administrativ-teritorială, etc. Aceste îndeletniciri nereligioase rămân în competența autorităților politice și judecătorești. Prin reglementări, activitatea economică, financiară, culturală a bisericilor și personalului de cult este integrată în ansamblul sistemului social. Celelalte subsisteme sociale oferă comunităților de credincioși venituri, bunuri, protecție, etc. și exprimă față de religie anumite cerințe: să contribuie la realizarea unității și armoniei sociale, la culturalizarea populației, la sporirea moralității și spiritului civic etc. Între religie și societate există o interdependență funcțională. Sistemele religioase și credințele care de-a lungul istoriei și-au epuizat rolul și funcțiile au fost abandonate.

Actualitatea temei este certă și dovedită de interesul general suscitât atât pe plan național cât și internațional de multitudinea dezbaterilor cu o largă participare laică și ecleziastică ce au avut și vor mai avea loc pe tema implicațiilor relațiilor dintre Stat și Biserică. Noutatea și aportul tezei la sfera cercetării științifice constă atât în dezvoltarea și nuanțarea domeniului teoretic referitor la legile emise de stat cu privire la Biserică, privite dintr-o perspectivă istorico-juridică, cât și în facilitarea înțelegerii aspectelor ce țin de influența instituțiilor naționale și comunitare asupra activității Bisericii. Sistemul juridic are ca scop și efect reducerea varietății comportamentale a persoanelor, a indivizilor, sau a instituțiilor, toate fiind supuse legii în „*statul de drept*”. Acțiunea legii de stat, fie în mod general, fie în mod particular, influențează viața Bisericii și a instituțiilor ei.

Aprofundarea acestor aspecte ne-au determinat să alegem tema «**Repere istorice în dezvoltarea relațiilor dintre Stat și Biserică la români**», spre a fi de folos preoților, teologilor și credincioșilor ortodocși, oferindu-le câteva repere importante și argumentate pentru a înțelege mai bine fenomenele referitoare la apariția normelor juridice și evoluția lor în plan bisericesc în țara noastră. În societatea democratică în care trăim este necesar ca Biserica, slujitorii și credincioșii ei să fie educați astfel încât să-și cunoască drepturile și libertățile religioase ce le sunt sau ar trebui să le fie garantate prin lege și să folosească mijloacele exprimării publice/ politice pentru a impune respectarea acestora.

Obiective și ipoteze de cercetare

În cadrul tratării temei alese am realizat o analiză obiectivă a următoarelor aspecte: *Istoria relației dintre Stat și Biserică; evoluția dreptului românesc - de la dreptul bisericesc la cel laic; în ce limite permite statul, prin cadrul legislativ adoptat, exprimarea libertății religioase, desfășurarea activităților specifice Bisericii și în ce măsură sprijină misiunea socială și educațională a acesteia; care sunt rezultatele cooperării Stat-Biserică prin prisma cadrului legislativ în vigoare și a protocoalelor încheiate.*

Astfel, ne-am propus ca **obiectiv principal** al tezei analiza și evaluarea relațiilor dintre Biserică și Stat, din perspectiva regimului juridic aplicabil entităților religioase, a surselor de finanțare și a rezultatelor protocoalelor de cooperare încheiate. Stabilirea acestui obiectiv a plecat de la necesitatea observării legislației în vigoare și a relației *Biserică - societate*, pe fondul crizei morale și spirituale actuale.

În contextul secularizării societății contemporane, am evidențiat importanța pe care o are Biserica pentru buna funcționare a societății, pentru acoperirea unor nevoi spirituale ale cetățenilor, prin sprijinirea de servicii publice bisericești. Ne-am propus să realizăm cercetarea mergând pe cele două abordări - laică și religioasă - pentru a ajunge la un rezultat obiectiv, concretizat prin concluziile și constatările *de facto*, dar și prin exprimarea unor sugestii generale.

Raportat la obiectivul principal, am fixat ca **obiective secundare** următoarele:

- definirea noțiunilor, identificarea originilor, conceptelor și doctrinelor;
- prezentarea evoluției instituțiilor democratice și de cult care se ocupă cu emiterea și promovarea legislației religioase;
- identificarea și propunerea unor posibilități de cooperare între Biserică și instituțiile statului, în vederea atenuării efectelor sociale ale crizelor actuale.

*

Plecând de la obiectivele enunțate mai sus, am gândit următoarele **ipoteze de cercetare**:

1. Legislația în vigoare în domeniul cultelor reprezintă cadrul negociat și adaptat realităților, dar și tradițiilor, pentru libera exprimare a credințelor religioase și pentru organizarea și susținerea activității cultelor recunoscute.

2. Relația *Stat - Biserică* nu este determinată de orientarea doctrinară a cultelor, fiind bazată pe principiul echidistanței statului față de entitățile religioase și de opțiunile personale ale cetățenilor.

Structura tezei

Lucrarea este structurată pe patru capitole, în care s-a urmărit o prezentare a aspectelor generale și de nuanță ce caracterizează evoluția legislației naționale în domeniul vieții bisericești de-a lungul istoriei. S-a avut în vedere aprofundarea cadrului legislativ, al reglementărilor legale laice și bisericești, în contextul istorico-social, printr-o scurtă incursiune în istoria *statului* și *dreptului românesc*.

În capitolul I, «**Repere istorice în relațiile Stat - Biserică**», cercetările întreprinse au vizat explicarea unor noțiuni terminologice, prin încercarea de a lămurii noțiunile de *Biserică* și *Stat* în contextul științelor sociale. Pornind de la unele delimitări conceptuale, s-a încercat o aprofundare a raportului Stat-Biserică (modelul european de relație între Stat și structurile religioase și modelul ortodox), conlucrarea între Stat și Biserică, principiul separației Bisericii de Stat și autonomia Bisericii.

În cel de-al II-lea capitol «**Evoluția statului și dreptului românesc (sau de la dreptul bisericesc la cel laic)**» am urmărit să stabilim în mod concret cadrul de viață social-politică în care s-a format și dezvoltat poporul nostru - statele românești și biserica românească -, evidențiind raportul istoric dintre legile bisericești și cele de stat în trecutul Bisericii Ortodoxe Române și a formațiunilor statale românești. Pravilele au fost monumente juridice care au pătruns în spațiul românesc prin intermediul Bisericii. Ele au fost înlocuite în decursul timpului (sec. XVII-XIX) de legi și colecții de legi autohtone, păstrând însă influența religioasă a acestora, continuând pe filonul religios bizantin din care proveneau.

Din această scurtă incursiune în istoria statului și a dreptului românesc, absolut necesară pentru înțelegerea evoluției legilor bisericești și de stat care fac obiectul lucrării de față, observăm că Biserica s-a condus și se conduce și astăzi folosind ambele feluri de legiuiri.

Capitolul al III-lea, «**Legile Bisericii Ortodoxe Române în perioada contemporană**» reprezintă partea canonic-juridică a lucrării, formată din legi bisericești, adică din canoane și din alte legiuiri bisericești (statute, regulamente, hotărâri sau decizii sinodale).

Capitolul al IV-lea, «**Legile de stat și impactul lor în viața Bisericii. Analiză istorică și juridică (1859-2013)**» reprezintă partea istorico-juridică a lucrării, formată din legi de Stat care se referă la Biserică și la activitatea ei. Prezentarea propriu-zisă a legislației române, începând cu anul 1859, vizează o sinteză a tuturor reglementărilor laice cu privire la Biserică, până în anul 2013, având ca obiect legile emise de stat ca autoritate suverană, în sprijinul activității Bisericii (atât ca instituție de cult cât și în ceea ce privește viața Bisericii, cu diversele ei aspecte).

Având în vedere complexitatea temei alese, se impune o abordare interdisciplinară, de aceea, elementele de natură conceptuală se întrepătrund, completându-se cu analiza unor domenii specifice dreptului (istoria statului și dreptului, dreptul constituțional, dreptul administrativ, știința

administrației, dreptul canonic), dar și cu studiul unor domenii adiacente și complementare dreptului (politologie, sociologie, istoria religiilor, etc).

*

Metodologia utilizată. La redactarea acestei teze am apelat la analiza acțiunilor și documentelor istorice, politice, juridice, administrative, etc. referitoare la relațiile dintre Biserică și Stat, analiza legilor statului privind Biserica, precum și analiza de conținut a tuturor categoriilor de documente.

Perspectiva istorico - juridică pe care ne-am propus-o în abordarea acestui subiect implică, fără îndoială, combinarea metodelor de cercetare științifică, punând un mare accent pe principiile de drept, însă păstrând osatura învățăturii de credință stabilită de către izvoarele creștinismului și, desigur, exigențele muncii de cercetare teologică.

Pentru aceasta am aplicat *metode specifice de cercetare*, pentru îmbunătățirea înțelegerii noastre asupra unor aspecte studiate. Aceste metode sunt: *metoda istorică*, care se bazează pe studiul și analiza cronologică a fenomenelor sociale și religioase, apariția, formarea și dezvoltarea relațiilor de tip Stat-Biserică, evoluția legislației specifice la nivel național, raportată la cerințele europene actuale.

De asemenea, am utilizat metode clasice de cercetare, cum este *metoda analitică* prin care tema lucrării este abordată și analizată în mod sistematic, apoi *metoda observației*, ca formă de culegere a informației prin accesarea de documente publice, prin care am selectat și examinat amplul material informativ, raportat la tema de cercetare aleasă. O altă metodă folosită, din categoria celor științifice clasice ale dreptului, este *metoda comparativă*, ce are la bază necesitatea de a constata elementele de identificare sau de diferențiere ale unor fenomene cercetate.

Tot din această categorie a metodelor clasice am întrebuințat *metoda logică de cercetare*, frecvent utilizată în domeniul istorico-juridic. Prin intermediul acestei metode am structurat informația într-o manieră logică cu privire la fenomene sociale și istorice, de natură laică ori religioasă, care au influențat elaborarea legislației specifice.

Prin *metoda analizei dialectice* am scos în evidență statica și dinamica procesului legislativ, a evoluției relației Stat-Biserică (putere statală - putere eclezială, cu perioade de identificare, de armonizare ori de delimitare totală) în diferitele perioade istorice.

În procesul de elaborare a tezei am studiat, am interpretat și am extras informațiile utile și relevante din cuprinsul materialului bibliografic consultat (reglementările interne și internaționale în domeniul legislației cu privire la cultele religioase). De asemenea, am folosit lucrări importante din doctrina română și străină, dicționare, enciclopedii, rapoarte cuprinzând date statistice.

Astfel, lucrarea de față abordează sub aspect istorico-juridic, cadrul legal în care se desfășoară relația *Stat-Biserică*. Acțiunea legii de stat, fie în mod general, fie în mod particular,

influențează viața Bisericii și a instituțiilor ei. Sub aspectul ei văzut, de instituție umană, Biserica creștină a avut și are nevoie, pentru îndeplinirea misiunii sale, de norme juridice. De aceea, mijloacele pe care Biserica le are spre realizarea scopului său se supun în parte formelor de drept.

Biserica are nevoie de studii juridice care să completeze studiile de drept bisericesc și să ofere dreptului bisericesc completarea laică, pe baza căreia se poate întregi tradiția nomocanonică; iar dreptul laic este chemat să redescopere, în ciuda secularizării și a provocărilor post-moderne, rădăcinile creștine. Astfel de studii pot contribui la întreținerea dialogului ce trebuie să existe între dreptul laic și cel bisericesc. Demersul este util atât dreptului laic care, în ciuda provocărilor vieții moderne, poate constata influența creștinismului în procesul de formare a reglementărilor actuale, cât și a dreptului bisericesc, drept care penetrează astfel spațiul laic.

CAPITOLUL I

REPERE ISTORICE ÎN RELAȚIA STAT - BISERICĂ

Întemeiată de către Mântuitorul nostru Iisus Hristos, ca instituție divino-umană, cu misiunea specială în istorie de a mântui sufletele, Biserica este o organizație social-religioasă la baza căreia stă, ca element determinant, credința religioasă creștină, care îi unește și îi leagă pe toți aceia care o împărtășesc. Aceasta este Biserica de care poate fi vorba în relațiile ei cu Statul. Numai sub acest aspect ea poate constitui un obiect de cercetare și de studiu pentru științele sociale, între care istoria și dreptul. Prin urmare, în raport cu Statul, Biserica trebuie privită sub aspectul ei social, iar nu sub aspectul haric.

Atât Statul cât și Biserica sunt supuse evoluției sociale, fiindcă depind de viața omenească și de condițiile în care aceasta se desfășoară. Aceste condiții produc schimbări atât în organizarea Statului, cât și a Bisericii și determină relațiile care se stabilesc între ele.

Biserica există în cadrul Statului, de aceea nu poate să nu țină seama de tipurile și de realitățile vieții sociale de stat. Relațiile dintre Biserică și stat dobândesc caracteristici noi în fiecare epocă istorică și în funcție de regimul social din fiecare țară.

Biserica Ortodoxă nu a căutat niciodată să se suprapună Statului, mai mult chiar, și-a îndemnat credincioșii să respecte statul și legile lui. În schimb, singurul lucru pe care Biserica îl reclamă din partea Statului este libertatea de credință și libertatea religioasă.

Statul, prin pârghiile de putere pe care le deține, trebuie să asigure promovarea și respectarea libertății religioase. Această libertate religioasă reprezintă un drept fundamental al omului care, deși este individual, se exercită la nivelul colectivității. Drepturile persoanelor se pot realiza numai în societate, dar o societate echilibrată, liberă, nu se poate construi decât pe

respectarea drepturilor individuale. Libertatea persoanelor nu are sens în afara societății, Statul fiind chemat ca prin administrația publică să-și exercite rolul și să-și asume obligațiile față de cetățenii săi. Libertatea spirituală, pe de altă parte, intră în sfera preocupărilor Bisericii, care își dorește firesc să stabilească raporturi clar definite cu autoritățile administrației publice. Disputele în jurul libertății religioase, datorate într-o bună măsură evoluției societății, ca și poziția Bisericii în raport cu Statul, fac din administrația publică elementul determinant de echilibru în repartizarea și soluționarea problemelor publice, cu rol major în procesul dinamic de adaptare continuă a mecanismelor administrative la necesitățile societății contemporane.

Statul este singura instituție care dispune de instrumentele necesare pentru garantarea libertății de conștiință și a celei religioase, care asigură cadrul necesar afirmării indivizilor și a grupurilor umane, în conformitate cu propriile idealuri și nevoi, cât și pentru a crea condițiile necesare prevenirii conflictelor și confruntărilor care au ca obiect probleme de libertate a conștiinței, pentru înlăturarea intoleranței și a persecuției pe motive de conștiință sau religioase.

Biserica la rândul ei se concentrează în prezent asupra activității religioase și de ridicare a parametrilor vieții morale dar, în același timp, împreună cu instituțiile statale și neguvernamentale, se preocupă de satisfacerea tuturor trebuințelor și aspirațiilor omului contemporan.

Modelul ortodox. Relația dintre Biserică și Stat de-a lungul secolelor în țările predominant ortodoxe este una caracterizată prin înțelegere și cooperare între două instituții total diferite, dar complementare, prima de natură spiritual-revelată, iar cealaltă de natură administrativ-politică, elementul de legătură fiind viața socială, economică, politică și culturală comună a credincioșilor Bisericii, ca cetățeni ai Statului. În epoca modernă și postmodernă Statul reprezintă puterea seculară, în timp ce Biserica reprezintă puterea spirituală.

Biserica Ortodoxă în general, și Biserica Ortodoxă Română în special, nu au format un «*credo*» și nici o doctrină în legătură cu un regim social anume. Din faptul că împărăția lui Hristos este de natură spirituală și eshatologică, Biserica Ortodoxă nu s-a identificat niciodată cu o ideologie laică sau cu un regim politic sau sistem, oricare ar fi fost el. Cu toate acestea, structurile sociale și regimurile politice nu îi sunt indiferente, pentru că Biserica s-a îngrijit întotdeauna de bunăstarea societății omenești, astfel încât ea își îndeplinește misiunea spirituală în condițiile oferite de modul de organizare a societății, din punct de vedere social și politic.

În prezent, Bisericele ortodoxe locale, prin statutele lor de organizare și funcționare, afirmă că în privința activităților ecleziastice ele sunt absolut independente față de oricare altă instituție. Ecleziologia ortodoxă precizează că Biserica se manifestă în cadrul societății umane - organizată într-o comunitate politică - și pentru aceasta locul Bisericii este întotdeauna în interiorul Statului. Baza acestui tip de relaționare între Biserică și Stat este fundamentată pe învățătura ortodoxă conform căreia Biserica este atât o realitate duhovnicească, harică, cât și o realitate instituțională,

socială, iar omul - ca subiect al istoriei - aparține atât împărăției Cerurilor, cât și celei a Cezarului. Acest tip de raport se desfășoară doar între anumite limite și se fundamentează pe baza unor condiții invocate în mod reciproc.

Așadar, modelul ortodox de relație între Biserică și Stat impune atât autonomia Bisericii față de autoritatea politică, cât și o colaborare distinctă, în spirit de respect reciproc, între cele două instituții.

Modelul european. Statele moderne au recunoscut personalitatea juridică a Bisericilor locale organizate între granițele lor, reglementându-le prin legi existența sub forma unor instituții social-juridice cu caracter religios, numite *culte*. În decursul istoriei, relația Stat - subiecții vieții religioase (Biserici, culte, comunități, asociații, fundații și organizații religioase) a fost una dintre cele mai importante și disputate probleme în toate societățile, indiferent de specificul cultului majoritar.

Datorită faptului că sistemele legislative folosite în cadrul Uniunii Europene oscilează de la o separație radicală (Franța) până la o identificare aproape totală între o anumită structură religioasă și un stat (Grecia, Anglia), juriștii europeni, specializați în drept ecleziastic, au încercat să realizeze diferite clasificări, ținând cont în primul rând de gradul de colaborare dintre Stat și structurile religioase. Astfel, cei mai cunoscuți specialiști în domeniu afirmă că relațiile dintre Stat și structurile religioase se pot clasifica în 3 tipuri de sisteme: *sistemul de strânsă colaborare*, *sistemul de neutralitate* și *sistemul de separație totală*.

Se pune problema: care stat asigură mai multă libertate religioasă, cel laic sau cel religios?

În Uniunea Europeană nu există un model comun pentru a defini relațiile dintre Stat și diferitele structuri religioase prezente pe teritoriul acestuia; și, mai mult, Uniunea Europeană nici nu își propune să impună un anumit model, ci lasă fiecărui stat membru libertatea de a-și crea propria legislație, în conformitate cu tradiția proprie și cu realitățile sale actuale.

Prevederile constituțiilor moderne și contemporane referitoare la viața religioasă au fost stabilite în funcție de principiile democrației și de drepturile religioase ale omului. Pe măsura evoluției vieții democratice, a creării cadrului organizatoric pentru participarea la viața social-politică a noi grupuri și categorii sociale, constituțiile și alte acte normative au reflectat într-o manieră nouă drepturile și obligațiile autorităților bisericești, precum și drepturile și libertățile credincioșilor.

Se mai impune remarcat faptul că în fiecare țară prevederile constituționale referitoare la viața religioasă sunt rezultatul experienței istorice, al structurii confesionale a populației, al aplicării în practică a celui mai nou drept fundamental al omului, respectiv libertatea de conștiință, ceea ce înseamnă că fiecare individ poate să fie credincios, indiferent, liber cugetător sau ateu, judecătorul suveran fiind numai propria lui voință. În acest sens menționăm că în toate constituțiile democratice

nu există niciun articol care să interzică vreuna din formele de manifestare a libertății de conștiință, la fel cum nu există prevederi care să-i blameze pe cei care sunt indiferenți sau se delimitează critic de credințele religioase. Cu alte cuvinte, constituțiile moderne s-au condus după principiul că garantarea dreptului fundamental al omului de a avea o credință religioasă nu trebuie să ducă la anularea altui drept fundamental al omului, respectiv acela de a gândi liber, fără a accepta niciun fel de tutelare, ghidare sau condiționare din partea vreunei forțe divine.

Forurile Constituționale au fost preocupate de crearea cadrului necesar pentru manifestarea liberă a tuturor cultelor, indiferent că sunt mai mult sau mai puțin legate de istoria și tradițiile poporului respectiv, de numărul credincioșilor, de culoarea confesiunii, etc. Aceasta a fost marea inovație constituțională în perioada modernă, asigurarea drepturilor egale pentru toate cultele, fapt ce a dus la sfârșitul epocii bisericilor oficiale și a recunoașterii legalității numai a unei singure sau a unui număr redus de biserici.

CAPITOLUL II

EVOLUȚIA STATULUI ȘI DREPTULUI ROMÂNESC

(SAU DE LA DREPTUL BISERICESC LA CEL LAIC)

Legile de stat fiind produsul firesc al procesului istoric de dezvoltare a vieții, nu pot fi înțelese fără o cunoaștere obiectivă a situațiilor și împrejurărilor în care au fost emise. În înțelegerea și aprecierea acestor legi și a impactului lor în viața Bisericii, în capitolul al II-lea se face o scurtă incursiune în istorie, pentru a pătrunde mai adânc în taina începuturilor organizării, pe temeuri de drept, atât a Bisericii Ortodoxe Române, cât și a vieții noastre de Stat.

Problema începuturilor dreptului în țara noastră, a originii lui, constituie o preocupare veche și statornică a istoricilor, a juriștilor, a canoniștilor și a teologilor, cercetători ai trecutului nostru istoric. Astfel, originea istorică a dreptului scris la români poate fi dezlegată numai studiind în mod științific procesele de formare și dezvoltare aparte, dar în strânsă legătură, a formațiunilor statale românești și a Bisericii Ortodoxe Române.

Cât privește raporturile dintre Biserica Ortodoxă Română și formațiunile statale românești și dintre legislațiile lor, pe acestea le vom putea înțelege în mod real numai în cadrul larg de dezvoltare al comunității social-politice bizantino-slave și al Bisericii Ortodoxe. În afara acestui cadru larg nu putem înțelege natura și rațiunea raporturilor reale ce au existat între Biserică și Stat, precum și între legile bisericești și cele de stat, pe pământul patriei noastre, de-a lungul istoriei.

Prin intermediul Dreptului bisericesc, care era un drept nomocanonic, poporul nostru a cunoscut și parte din legislația civilă a Statului bizantin, aflat în simbioză cu Biserica Ortodoxă. Tot

prin Biserică, Statele feudale românești - și ele în simbioză cu Biserica - își însușesc dreptul bizantin prin împrumutare, adaptare și asimilare, ca ceva ce corespundea stadiului lor de dezvoltare social-politică.

Legea scrisă apare în istoria bisericească și de stat a poporului nostru ca o necesitate impusă de condițiile dezvoltării lui social-politice și bisericești. Această necesitate a fost satisfăcută în primul rând prin asimilarea unei legislații în limba greacă și slavă iar începând din sec. XVII, prin întocmirea de pravile românești în limba vie a poporului român, limba română.

Prin Dreptul Bisericii, asimilat și de Stat, s-au deschis larg Statului românesc și poporului român porțile spre cultura bizantină. Dreptul Bisericii era scris și unitar, iar prin asimilarea lui a contribuit la dezvoltarea unitară a poporului nostru și la formarea unitară a conștiinței sale naționale.

Acest capitol vine în apărarea intereselor și drepturilor naționale și bisericești ale românilor și constituie o replică dată celor ce agită probleme prin care lovesc în interesele și drepturile poporului român și ale Bisericii Ortodoxe Române.

Cum e și firesc, s-a impus cercetarea cadrului istoric, social-politic și religios în care s-a format poporul nostru și în care a trăit veacuri de-a rândul, pentru a se scoate în evidență importanța dreptului și evoluția legilor de-a lungul timpului.

CAPITOLUL III

LEGILE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

ÎN PERIOADA CONTEMPORANĂ

În acest capitol al lucrării ne propunem să prezentăm legile bisericești. Acestea sunt de mai multe feluri, și anume: *canoane*, *legi organice*, *legi sinodale*, *legi de organizare*, *statute*, *regulamente*, *hotărâri* sau *decizii sinodale*, *hotărâri* sau *decizii episcopale*, *circulare* și *ordine*.

Fiecare dintre acestea, oricum s-ar numi, are putere de lege în Biserică. Ordinea în care le-am enumerat este ordinea apariției lor istorice, ca și aceea ierarhică a puterii și a importanței lor.

Canoanele. Cele mai vechi și mai importante legi bisericești sunt canoanele. Ele se împart în patru categorii: canoanele apostolice, ale sinoadelor ecumenice, ale sinoadelor particulare și ale Sfinților Părinți. Canoanele formează împreună un corp sau un cod, codul canonic al Bisericii, legea ei fundamentală sau Constituția întregii Biserici Ortodoxe. Orice legiuire bisericească trebuie să fie în conformitate cu canoanele, în caz contrar ea este anticanonică și se abrogă sau nu se aplică.

Conformitatea cu canoanele se numește canonicitate. Stând pe temelia canoanelor, Biserica stă în canonicitate. În general, *canonicitatea* are în Biserică înțelesul și rostul pe care îl are în Stat *constituționalitatea*.

Toate legiurile bisericești trebuie să stea necondiționat pe temeliile canonicității, după cum însăși Biserica stă consecvent în canonicitate.

Statutele. Statutele bisericești sunt legiuri alcătuite exclusiv de Biserică și acceptate sau aprobate de Stat, așa cum sunt și statutele altor organizații autonome în Stat, fie de natură religioasă (cultele), fie de natură laică (sindicatul, etc).

Biserica noastră a elaborat primul Statut în anul 1949, adoptat de Sf. Sinod încă din 1948 și aprobat de Prezidiul Marii Adunări Naționale al Republicii Populare Române, prin *Decretul nr. 233* din 23 februarie 1949. El se numea «*Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*».

Schimbarea de regim politic din România, după decembrie 1989, și reorientarea țării noastre către Uniunea Europeană, prin aspirații democratice și libertăți depline, au oferit Bisericii noastre posibilitatea ca, începând cu anul 1990, să aducă peste 100 de amendamente la *Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române* din anul 1948. Aceste amendamente vizau: *afirmarea libertății de credință și a autonomiei bisericești, redefinirea raporturilor dintre Biserică și Stat, eliminarea prevederilor cu caracter restrictiv, care îngreunau lucrarea bisericească în domeniul liturgic, fără acces pastoral-misionar în instituțiile publice și fără dreptul de a desfășura activități sociale*. În acest context, dinamismul și complexitatea vieții și misiunii Bisericii Ortodoxe Române au impus în ultimii ani o acțiune sistematică și coordonată de corelare a legislației proprii bisericești cu legislația de stat, în conformitate cu Sfintele Canoane, cu Tradiția ortodoxă și păstrând unitatea dogmatică, liturgică și canonică în comuniune cu Biserica Ortodoxă Universală.

Procesul de elaborare a unui nou Statut pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române (205 articole) a fost abordat de Sfântul Sinod cu multă responsabilitate, ținând seama de necesitatea păstrării unității ortodoxe universale în plan dogmatic, liturgic și canonic, dar și de cerințele pastorale și social-misionare ale Bisericii Ortodoxe Române de azi.

În temeiul *Legii nr. 489/ 2006* privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, la solicitarea Patriarhului, Guvernul României, prin *Hotărârea nr. 53* din 16 ianuarie 2008, a recunoscut *Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, care a fost publicat în Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 50, din 22 ianuarie 2008.

Regulamentele. Formează a treia categorie de legiuri ale Bisericii noastre. Prin natura lor, ele conțin doar norme pentru aplicarea principiilor și prevederilor înscrise în Statut.

Hotărârile sau deciziile sinodale. Reprezintă a patra categorie de măsuri cu caracter normativ, deci cu putere de lege în Biserica noastră. Alături de ele mai trebuie amintite și *hotărârile sau deciziile altor autorități centrale, sau ale chiriarhilor*, precum și *circularele și ordinele*.

Hotărârile acestea sunt numeroase și se referă, în funcție de competența autorității care le emite, fie la probleme dogmatice, de ritual sau de disciplină, fie la interpretarea și aplicarea canoanelor, a textelor din Statut și din regulamente (cu mențiunea că textele din Statut și din regulamente pot fi nu numai interpretate, ci și completate, modificate sau abrogate).

Prin legiuirile bisericești în vigoare, începând cu Statutul și sfârșind cu diferitele hotărâri ale autorității bisericești, Biserica Ortodoxă Română este organizată și condusă în mod unitar, ținându-se seama în mod corespunzător de importanța și de raportul în care se află diversele unități, instituții și activități bisericești. Toate acestea formează corpul legiuirilor în vigoare ale Bisericii Ortodoxe Române, ce exprimă atât fondul comun canonic al organizării și funcționării Bisericii noastre, cât și specificul sau particularitățile ei, ca Biserică Autocefală Ortodoxă Română.

Din analiza cuprinsului lor general, precum și din analiza principiilor de bază și a normelor lor concrete, rezultă că legiuirile în vigoare ale Bisericii Ortodoxe Române înscriu întreaga lucrare și organizare a Bisericii pe linia principiilor canonice relevante. Întreaga legislație actuală a Bisericii Ortodoxe Române exprimă o orientare deplin canonică și în concordanță cu cea mai autentică tradiție ortodoxă.

Prin observarea și aplicarea cât mai fidelă a rânduielilor canonice ale Bisericii Ecumenice în cuprinsul său, Biserica noastră păstrează unitatea sa canonică cu întreaga Ortodoxie și contribuie la întărirea acestei unități, iar păstrarea și întărirea unității canonice în Ortodoxie constituie un important mijloc de întărire a unității bisericești. Din unitatea Bisericii și din unitatea ei canonică decurge pentru toate Bisericile autocefale obligația ca toate legiuirile emise să se mențină în cadrul canonicității, ca într-un cadru constituțional, cu caracter interbisericesc sau interortodox. Acest lucru înseamnă că într-o Biserică sau alta nu pot fi adoptate alte norme legale decât acelea care se pot întemeia, fie pe vreun principiu canonic, fie pe textul canoanelor.

De aici se observă că față de canonicitate și, mai precis, față de canoane, orice altă lege bisericească (inclusiv orice statut), reprezintă un normativ secund (după modelul raportului dintre legi și Constituție). Obligativitatea cu caracter constituțional a canoanelor și a principiilor canonice pentru organizarea și conducerea oricărei unități bisericești, fie ea autocefală, fie o unitate mai mică în cadrul unei Biserici autocefale, este prevăzută în mod expres de textul canoanelor.

Numai pe fondul comun al canoanelor, în spațiul canonicității sau al constituționalității bisericești, este posibilă apariția sau adoptarea unor norme de drept particular în cadrul Bisericilor autocefale. De fapt, există foarte multe rânduieli sau norme legale bisericești, emise în funcție de nevoile fiecărei Biserici, în împrejurări și timpuri deosebite. Tocmai datorită împrejurărilor în care

și-a desfășurat activitatea fiecare Biserică, rânduielile cuprinse în legiurile proprii ale fiecăreia diferă în multe privințe, și prin aceasta ele dau principiilor fundamentale de organizare și conducere a Bisericii o expresie mai largă sau mai restrânsă.

CAPITOLUL IV

LEGILE DE STAT ȘI IMPACTUL LOR ÎN VIAȚA BISERICII.

ANALIZĂ ISTORICĂ ȘI JURIDICĂ (1859 - 2013)

Totalitatea actelor normative alcătuiesc legislația unei țări și sistemul legislativ al acesteia, sistem ce permite schimbări și readaptări la condițiile sociale în permanentă schimbare.

Concepția modernă asupra sistemului legislativ acordă o întâietate deosebită legii, care include și alte norme ale legislației de stat: legi adoptate de parlament, decrete emise de președinte, hotărâri și ordonanțe emise de guvern, ordine emise de ministere, hotărâri emise de consiliile locale, ordine emise de prefect, dispoziții emise de primari.

Între aceste tipuri de acte normative există o întâietate ierarhică. Supremația o deține legea adoptată de Parlament după o anumită procedură, fie în camere separate, fie în camere reunite, fie în plen. În actualul sistem legislativ românesc, legea nu poate emana decât de la Parlament, reglementând cele mai importante relații sociale, sub forma a trei tipuri de legi: legi constituționale, legi organice și legi ordinare. Toate celelalte acte normative sunt emise de autoritățile respective în conformitate cu legea.

Cea mai importantă lege dintr-un stat este Constituția. Fiind legea fundamentală a statului, Constituția va consacra în anumite forme și modalități juridice, ideile politice și modalitățile de organizare pe care le reflectă sistemul politic respectiv.

În orice societate democratică, Constituția stabilește principiile de bază ale relațiilor Stat-Biserică.

În capitolul al IV-lea este prezentată modalitatea în care Statul legiferează și reglementează activitatea Bisericii. Subiectul este de o mare amploare, implicând și abordări ale legislației de stat cu privire la Biserică, anterioare anului 1900 (mai exact începând cu primele legi emise după unirea Principatelor Române - 1859), necesare pentru înțelegerea evoluției legislative până în prezent.

*

Legile Principatelor Unite. Unirea Principatelor, realizată prin dubla alegerea a lui Alexandru Ioan Cuza a fost urmată de realizarea unui program de reforme democratice. Pentru înfăptuirea acestora, Alexandru Ioan Cuza și colaboratorii săi, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, au

procedat mai întâi la organizarea statului într-o formă care să asigure o autentică unitate politică a națiunii și cadrul inițierii reformelor democratice.

Legile bisericești ale lui A.I. Cuza sunt, în general, un câștig pentru Biserica din țara noastră.

Legile din perioada 1918 - 1945. Actul memorabil de la 1 decembrie 1918, care consfințește unirea Transilvaniei cu România, a deschis o nouă etapă în viața statului național, în dezvoltarea sa social-economică, în creația culturală și schimbul internațional de valori materiale și spirituale.

După realizarea Marii Uniri, în România au urmat o serie de acțiuni fundamentale pentru consolidarea unității în toate planurile, cu prioritate în cel administrativ și legislativ. Numai astfel se putea guverna eficient și în folosul țării. Actul reîntregirii a adus, însă, în plan social, o problemă deosebit de complexă și anume cea religioasă. Reunirea celor patru provincii românești a determinat înfăptuirea, în primul rând, a omogenizării instituționale statale. În acest context, una dintre problemele de importanță majoră pentru evoluția societății românești și a statului național reîntregit o constituia reglementarea regimului cultelor religioase din România.

Statul român trebuia să-și clarifice raporturile sale cu acele culte minoritare din provinciile românești realipite (Bucovina, Basarabia, Banat și Transilvania), inexistente în Vechiul Regat și care funcționau în România în virtutea legislațiilor din statele în care fuseseră încorporate înainte de anul 1918. Se impunea cu necesitate adoptarea unei legi speciale care să reglementeze regimul general al cultelor religioase din țară, cerință stipulată, de altfel, și în Constituția din anul 1923 (art. 22).

Reglementarea relațiilor Statului cu Biserica a fost realizată succesiv, într-o anumită ordine de priorități. Mai întâi au fost promulgate, la 6 mai 1925, *Legea și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române*, prin care se recunoștea că Biserica Ortodoxă Română este dominantă în statul român.

În România interbelică existau următoarele culte minoritare cu caracter istoric: cultul român greco-catolic (unit), cultul catolic (de rit latin, grec și armean) cultul reformat (calvin), cultul evanghelic-luteran, cultul unitarian, cultul mozaic și cultul mahomedan. În virtutea acestei realități existente după realizarea României Întregite, între anii 1926-1928, guvernul român a căutat să reglementeze legislativ regimul cultelor minoritare din România, în spiritul principiilor de suveranitate și de edificare a societății democratice, bine precizate în Constituția României din anul 1923.

În perioada 1918-1945 s-a realizat un ansamblu de măsuri legislative care vizau organizarea și funcționarea instituțiilor de cult, prin racordarea tuturor la principiile de drept și de viață ale

statului român modern, unitar și creștin, cu respectarea drepturilor omului, indiferent de etnie și credința sa.

Legile din perioada regimului comunist 1945 - 1989. Extinderea sferei de influență a Uniunii Sovietice spre sud-estul Europei nu putea ocoli segmentul deosebit de important al Bisericii. După anul 1944, Biserica a fost înlăturată treptat din viața statului. Pentru aceasta a fost alcătuit un întreg ansamblu legislativ care să servească interesele conducerii PCR în domeniul relațiilor dintre stat și culte.

Studierea raporturilor dintre Biserică și Stat în perioada postbelică și a dimensiunilor represiunii îndreptate împotriva clerului, este o întreprindere dificilă, având în vedere numeroasele obstacole cu care se confruntă cercetătorul în tentativa de a ajunge la documentele relevante. Pentru a surprinde cadrul în care au evoluat Bisericile din România după 1945, este aproape obligatorie analiza izvoarelor edite, mai ales a principalelor acte normative care au reglementat organizarea și funcționarea cultelor religioase. Multe din abuzurile îndreptate împotriva Bisericii au avut o bază legală, facilitată în urma schimbării legilor adoptate în perioada interbelică.

Anul 1948 a fost anul marilor reforme comuniste, cu consecințe grave pentru Biserică: în aprilie a fost adoptată noua *Constituție*, copiată după cea sovietică din 1936; în 3 august a fost adoptată noua *lege a învățământului*, prin care erau naționalizate toate școlile confesionale și cele particulare; a fost eliminat învățământul religios din școli, s-au interzis slujbele în spitale, azile și cazărmi; au fost suprimate periodicele bisericești ale eparhiilor; au fost desființate: Facultatea de Teologie din Suceava (fostă la Cernăuți), patru Academii teologice din Ardeal și Banat, precum și seminariile teologice ale eparhiilor din Muntenia și Moldova; s-a oprit catehizarea tineretului, iar la 4 august a intrat în vigoare noua *Lege a cultelor*, care impunea un regim restrictiv tuturor confesiunilor din țară. Legii cultelor i se adăuga în aceeași lună *Decretul lege nr. 176*, prin care statul confisca bunurile bisericești ale mănăstirilor și ordinelor monahale, care fuseseră destinate întreținerii și funcționării instituțiilor de învățământ confesional. Legea Cultelor a fost completată de *Decretul nr. 178* pentru organizarea Ministerului Cultelor, emis tot la 4 august 1948.

La 19-20 octombrie 1949, Sfântul Sinod a votat *Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române* (care avea la bază principiile Statutului Organic al lui Andrei Șaguna), aprobat de Ministerul Cultelor. Se prevedea participarea laicilor la conducerea Bisericii, în Adunările și Consiliile parohiale, Adunările și Consiliile eparhiale și Adunarea Națională Bisericească (pentru întreaga Patriarhie), în proporția cunoscută: 1/3 clerici și 2/3 mireni.

Pentru credincioșii ortodocși români care trăiau peste hotare s-au organizat: Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română din Statele Unite și Canada, cu sediul la Detroit și Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și Occidentală, cu sediul la Paris. Vechea

Episcopie din America, înființată în 1934 (devenită între timp Arhiepiscopie) n-a mai păstrat legăturile cu țara și cu Patriarhia.

De menționat faptul că situația libertății religioase în Statele socialiste ale Europei, în perioada anilor 1945-1989, a constituit obiect de studiu și cercetare și pentru juriștii din Europa de vest. Dar, din nefericire, ei nu au cunoscut întotdeauna adevărata realitate politică din țările respective, și nici modul de aplicare a legislației și faptul că «*ateismul marxist*» a dobândit în aceste țări o adevărată «*dimensiune religioasă*», iar marxismul a devenit pentru mulți o «*antireligie*», de unde și transferul unei imagini deformate și incorecte, creată și difuzată chiar de oamenii regimului, care s-au servit până și de juriști, pentru propaganda ei în lumea apuseană.

Reglementări prin legi de Stat cu privire la Biserică 1989 - 2013. În România, după căderea comunismului, are loc un proces de elaborare a unui sistem politic, juridic și administrativ de asigurare a libertății religioase și de amendare a celui existent, de elaborare a unor concepții laice și eclesiastice privind domeniul religios.

După revoluția din decembrie 1989, din inițiativa cultelor, a credincioșilor, a instituțiilor de stat și a unor partide politice, s-au elaborat moduri de gândire, s-au instituit în mod spontan dar și deliberat practici care au asigurat un demaraj promițător al libertății religioase.

Astfel, guvernele, parlamentele, toate instituțiile democratice ale sistemului politic românesc în curs de constituire au acționat pentru instituirea cadrului juridic necesar garantării libertății religioase, pentru crearea premiselor instituționale necesare fiecărui cetățean, pentru a-și putea practica, în public sau în privat, credințele sau practicile religioase pe care le împărtășește. Cele trei puteri ale statului român au dat dovadă de interese și preocupări comune, de dorința de a colabora pentru asigurarea libertății religioase.

O serie de acte normative detaliază condițiile în care pot fi exercitate drepturile religioase. Dintre acestea, cea mai importantă este *Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*. De asemenea, s-au adoptat mai multe hotărâri de Guvern care înlătură o serie de obstacole din calea exercitării libertății religioase.

Clericii, oamenii politici și oamenii de cultură din România au desfășurat dezbateri largi despre setul de drepturi religioase pe care trebuie să-l garanteze statul român cultelor și asociațiilor religioase. Este de subliniat că prevederile Constituției, ale altor acte normative și practica politică și administrativă în domeniul asigurării libertății religioase sunt conforme standardelor internaționale.

Analiza actelor normative adoptate până acum de Parlament și de guverne, cât și a măsurilor administrative luate de Secretariatul de Stat pentru Culte și de alte organisme ale administrației publice cu atribuții în domeniul vieții religioase ne permit să relevăm că, din punct de vedere juridic și administrativ, autoritățile publice românești și-au propus, și de cele mai multe ori

au reușit să acorde drepturi și libertăți religioase la nivelul standardelor O.N.U. și ale țărilor democratice.

Crearea în România a cadrului juridic, politic și administrativ necesar acordării unor largi drepturi și libertăți religioase este un proces care nu se poate încheia în câțiva ani și mai ales în condițiile nefavorabile ale tranziției economice, sociale și politice. Dar important este că forțele politice guvernamentale au o atitudine favorabilă față de religie și creștinism, că sunt neutre din punct de vedere confesional și că sunt dispuse să întreprindă toate demersurile pentru acordarea unor drepturi și libertăți religioase. În aceste condiții, este clar că în anii care au trecut s-au făcut pași importanți pe linia garantării libertății religioase și mai ales este sigur că s-au creat premisele pentru a face în viitor toți pașii necesari pentru consolidarea acestui proces.

CONCLUZII

Suntem astăzi martorii unei dinamici spectaculoase a relațiilor sociale interne și internaționale. Trăim într-o lume a marilor prefaceri care ne arată atât aspectele ei pozitive, cât și pe cele negative. Individul, ca și statul, este obligat să participe activ la aceste transformări în scopul realizării unei adaptări corespunzătoare evoluției firești a societății. Legea și implicit juriștii, teologii, oamenii politici, sunt printre aceia care își pot aduce aportul pozitiv, benefic, la realizarea unei armonii între finalitatea normelor juridice și dezvoltarea societății, gândirii, culturii și civilizației. Funcțiile statului în societățile democratice au căpătat noi valențe, acordându-se o atenție sporită celei sociale, care contribuie la dezvoltarea societății în ansamblul său, dar în egală măsură contribuie la satisfacerea nevoilor individului.

În studiul de față am încercat să aprofundăm relația dintre Stat și Biserică, precum și impactul legislației naționale asupra bunei desfășurări a vieții religioase. Tematica aleasă poate preocupa deopotrivă atât pe teologi, pe juriști, cât și pe orice creștin, pentru a nu deveni vulnerabili în fața acelor care, în mod voit sau nu, le încalcă anumite drepturi, știut fiind faptul că, în plan ideatic, ființa umană are anumite drepturi fundamentale, care nu pot fi ignorate. Toate aceste drepturi trebuie să se regăsească reglementate în legislația națională. În acest scop, am găsit de cuviință să contribuim efectiv la clarificarea unor aspecte sensibile din punct de vedere istorico-juridic, realizând o analiză amplă a principalelor legi de Stat, care determină azi în mod esențial cuprinsul juridic laic al tradiției nomocanonice a Bisericii noastre. Sub aspectul ei văzut, de instituție umană, Biserica creștină a avut și are nevoie, pentru îndeplinirea misiunii ei în lume, de norme juridice. De aceea mijloacele pe care Biserica le are pentru realizarea scopului său, se supun în parte formelor de drept.

Încă din primul capitol am urmărit să evidențiem evoluția raporturilor dintre Stat și Biserică, de-a lungul vremii. Pornind de la întinderea istorică și existența pe plan european, am prezentat relația dintre Biserică și Stat, reliefând legislația romano-bizantină privind Biserica, adică legislația care a stat la baza principalelor norme de drept care au reglementat relațiile Bisericii cu Statul, multe dintre ele păstrându-și valoarea și fiind actuale până în ziua de azi.

S-a putut vedea astfel că Biserica întreține raporturi de colaborare și înțelegere cu autoritățile Statului. Normalizarea relațiilor Biserica-Stat nu trebuie să apară ca o concesie a puterii politice ci ca o dorință de colaborare spre binele omului care nu suportă diviziunea între cetățean și creștin. Ceea ce poate da profunzime și coerență pe termen lung atitudinii Bisericii în relația cu Statul și cu societatea civilă este elaborarea unei teologii, pe cât de fidelă criteriilor sale tradiționale, pe atât de receptivă la problemele cu care se confruntă societatea din zilele noastre. Eficiența deciziilor instituției eclesiale și eficiența misiunii ierarhilor și preoților, depind de acurarea manierei teologice în care sunt abordate principalele elemente socio-politice ale contextului actual.

În cel de-al doilea capitol am realizat o scurtă incursiune în istoria statului și dreptului românesc pentru a scoate în evidență trecerea de la dreptul bisericesc la cel laic.

Pravilele au fost cele dintâi nomocanoane, care, deși erau inspirate din legile romano-bizantine, erau adaptate condițiilor sociale și de viață ale românilor. În pravilele românești dreptul canonic coabita cu dreptul laic, existând un paralelism între instanțele de judecată ale statului și cele religioase, între sancțiunile laice și pedepsele spirituale. Biserica avea prin reprezentanții ei un rol important în împărțirea dreptății, mai ales în domeniul dreptului civil și al familiei.

În epoca fanariotă au apărut primele coduri de legi, care sistematizau normele juridice de până atunci și, cu toate că erau influențate de principiile juridice ale timpului, acordau o importanță deosebită vieții religioase, recunoscând totodată rolul Bisericii în viața statului. Punctul culminant al legiferării statului în domeniul bisericesc a fost atins în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, când statul intervine în mod brutal dar eficient în viața Bisericii. Sub influență occidentală, Cuza a reformat tot sistemul juridic românesc, laicizându-l. Dacă prin legile anterioare se încerca o separare între normele canonice și cele laice, prin apariția Statului Român și reformarea totală a sistemului legislativ după modelul occidental, apar primele coliziuni între normele de drept canonic și cele de drept civil și dreptul familiei.

Ultimele două capitole conțin o evaluare istorico-juridică a legislației bisericești și a celei de stat cu privire la Biserică, cuprinzând principalele acte normative adoptate din anul 1859 până în prezent.

Începând cu unirea Principatelor române, s-a asistat la o evoluție și metamorfoză continuă a reflectării vieții religioase în plan juridic, cu alte cuvinte s-a lucrat neîntrerupt la elaborarea unor noi principii și norme juridice care au modelat și direcționat organizarea și activitatea Bisericii.

După anul 1948, odată cu instaurarea regimului comunist în România, a cărui regim a impus timp de decenii o strictă limitare a activității Bisericii atât pe teren practic, cât și teoretic, Biserica a fost exclusă din instituțiile publice de care era legată tradițional - școala, spitalele, penitenciarele, armata.

După căderea comunismului, Biserica este reintegrată în viața publică, conform noilor prevederi constituționale. În perioada care a urmat, în țara noastră a avut loc o mare desfășurare de energii și inițiative pe planul revigorării acțiunii bisericești și religioase și s-au desfășurat ample dezbateri referitoare la relațiile dintre Stat și Biserică și la modul în care drepturile și libertățile religioase trebuie garantate și ocrotite.. Autoritățile publice au acționat pentru crearea cadrului juridic și politic necesar constituirii unor noi relații Stat-Biserică, bazate pe respectarea misiunii specifice și a demnității fiecărei instituții și pe creșterea responsabilității în vederea colaborării pentru promovarea binelui comun și a intereselor generale ale societății.

Privind dintr-o perspectivă administrativ-politică, guvernele care s-au succedat la conducerea țării au pus fiecare un mare accent pe libertățile democratice de care se bucură cetățenii, însă Biserica este cea care dă o direcție morală acestei libertăți. Acolo unde Statul nu rezolvă problemele cele mai personale, Biserica reușește să ofere cetățenilor un ideal, un model.

Sistemul politic românesc se bazează pe principiul separării bisericilor față de stat; în acest sens, Constituția prevede: „*Culte religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia...*” (art. 29, alin. 5).

Culte și asociațiile religioase au dreptul de a se manifesta fără nici o interdicție în rândul credincioșilor lor, Statul Român recunoscând și respectând libertatea și autonomia acestora.

S-au întreprins o serie de măsuri legislative și administrative pentru a asigura o deplină și reală egalitate a cultelor în fața legii, ca și condițiile necesare pentru eliminarea manifestărilor de inegalitate sau intoleranță religioasă sau confesională.

De asemenea, au fost adoptate și alte măsuri menite să înlăture abuzurile suferite de Biserică în timpul regimului comunist. Biserica Greco-Catolică a fost din nou recunoscută legal. A fost permisă activitatea altor grupări religioase interzise în timpul comunismului, s-a admis constituirea unor noi organizații religioase, înființate în general de misionari străini. În felul acesta tabloul confesional al României de astăzi s-a îmbogățit considerabil.

Ansamblul măsurilor întreprinse a constituit fundamentul *Legii nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*, elaborată cu aportul reprezentanților tuturor cultelor religioase din România. La redactarea acestei legi s-a ținut cont de prevederile *Constituției României (2003)*, ca și ale convențiilor internaționale ratificate de țara noastră în domeniul drepturilor omului, asigurând și garantând libertatea religioasă tuturor cetățenilor români, fără distincție de naționalitate, rasă, sex, apartenență religioasă sau confesională.

Pe baza prevederilor art. 29 din *Constituția României*, referitoare la sprijinirea de către Stat a cultelor religioase, au fost adoptate o serie de acte normative (legi, ordonanțe de urgență, hotărâri ale Guvernului României) pentru acordarea de facilități materiale din partea Statului Român tuturor Cultelor Religioase care solicită acest sprijin, în următoarele domenii: construirea unor lăcașuri de cult, conservarea și restaurarea celor mai importante construcții ecleziale care fac parte din patrimoniul național; repararea vechilor lăcașe de cult și asigurarea unei contribuții de la buget pentru cheltuielile de întreținere a unităților de cult, etc..

Retrocedarea bunurilor confiscate de stat în perioada 1948-1989 a făcut obiectul mai multor acte normative: Recent, a fost adoptată o *Lege cu privire la retrocedarea tuturor bunurilor bisericesti care au fost preluate de stat în perioada 1945-1989*. Această lege se află în faza de aplicare.

În învățământul public s-au introdus, din anul 1990, orele de educație moral-religioasă pentru elevi (astăzi, disciplina se numește *religie*), ca obiect facultativ, opțional și obligatoriu.

S-a luat măsura acordării asistenței religioase în armata română, în spitale și așezămintele de asistență socială. În acest sens, a fost emisă *Legea clerului militar și a asistenței religioase în armată*, și s-a elaborat un *Regulament de organizare și funcționare a acestui cler*, precizându-se că participarea militarilor la activitățile religioase este facultativă iar asistența religioasă va fi acordată ținând cont de apartenența confesională a militarilor.

Pentru completarea bazei materiale a Bisericilor, *Legea fondului funciar* stipulează atribuirea în proprietate a unei suprafețe de teren arabil de până la 10 hectare pentru fiecare parohie și până la 50 hectare pentru mănăstiri și 100 hectare pentru centre diocezane, precum și până la 50 hectare de pădure.

Bisericile au buget propriu, realizat prin contribuția benevolă a credincioșilor și prin vânzarea diverselor obiecte de cult, ca și prin subvenții financiare acordate de stat. Salariile personalului cultelor sunt asigurate de stat la nivelul încadrării de bază și sunt completate din venituri proprii.

O altă măsură întreprinsă de Stat pentru a ajuta cultele constă în exceptarea de la plata impozitului pentru produsele și serviciile executate în unitățile aparținând cultelor și care sunt necesare desfășurării activității de cult.

De asemenea, s-au creat facilități pentru atribuirea de terenuri de către Stat pentru construirea de noi biserici.

O atenție deosebită s-a acordat formării personalului clerical în școli teologice de nivel mediu și universitar, care aparțin cultelor. Actualmente există 164 de școli teologice de nivel superior, mediu și post-liceale. Acestea au fost integrate în sistemul de învățământ public,

beneficiind de aceleași drepturi ca și unitățile școlare publice, inclusiv salariul corpului didactic și bursele elevilor și studenților.

Subliniem că repartizarea pe culte a subvențiilor se face nediscriminatoriu, pe baza deplinei egalități a cultelor în fața legii, în funcție de cerințele reale și de urgențele intervenite în soluționarea cazurilor concrete. Subvențiile financiare sunt repartizate cultelor în mod proporțional cu numărul credincioșilor acestora.

Tot în sprijinul cultelor religioase s-a emis reglementarea care stabilește dreptul de exclusivitate în producerea de bunuri și obiecte necesare cultului. De asemenea statul a acordat cultelor și unele facilități fiscale și vamale.

Cadrul legal creat, precum și sprijinul material acordat cultelor determină desfășurarea firească, liberă a vieții religioase. Se poate astfel afirma că libertatea religioasă și de credință sunt pe deplin asigurate și garantate în România.

În general, elaborarea legislației în materie de religie și convingeri trebuie să aibă în vedere următoarele valori: libertatea internă (*forum internum*), libertatea externă (*forum externum*), egalitatea și nediscriminarea, neutralitatea și imparțialitatea, caracterul non-coercitiv, toleranță și respect, dreptul la asociere, dreptul la reparații efective pentru revendicări în domeniul religios.

În acest context, dezvoltarea unui *drept civil religios* competent este o mare necesitate pentru țara noastră. Avem mare nevoie de legi sau regulamente care să asigure cadrul legal corespunzător manifestării libere și autentice a sentimentului religios, în general, și al viețuirii ortodoxe, în special. Acest proces extrem de complex, trebuie să aibă în vedere, mai ales, următoarele aspecte:

1. *Valorificarea obiectivă și eficientă a tradiției noastre istorice.* Această tradiție poate furniza legiuitorului soluții viabile și-l poate atenționa asupra eliminării erorilor de drept produse în trecut. Tradiția și continuitatea constituie valori ale oricărui sistem de drept din lume, cu atât mai mult în România nu putem ignora atât tradiția bizantină nomocanonică, dar nici orientarea legislației românești spre tradiția vest-europeană.

2. *Integrarea dreptului din România în context european.* Sistemul de drept din România trebuie integrat contextului european, dar nu în sensul unei uniformizări, ci în sensul unei *unități în diversitate*. Uniformizarea, de fapt, nici nu poate fi posibilă, pentru că între țările Uniunii Europene nu există uniformitate. Europa este un spațiu al diversității coerente, nu un spațiu uniform sau al unei diversități divergente. Integrarea dreptului românesc în Europa trebuie să se realizeze în sensul respectării unor principii comune, a respectării drepturilor fundamentale ale omului, a respectării democrației, dar și cu păstrarea specificului nostru.

3. *Armonizarea dreptului de stat cu dreptul canonic ortodox.* Această armonizare trebuie înțeleasă în sensul că filosofia dreptului românesc nu poate să impună sau să se suprapună principal

cu fundamentul teologic al dreptului canonic ortodox. Filosofia dreptului trebuie să fie una simplă, orientată spre a crea contextul manifestării dreptului canonic ortodox, și nicidecum să urmărească impunerea unor principii care contravin doctrinei ortodoxe. Altfel, sistemul de drept poate ajunge în conflict cu sistemul de drept canonic, iar libertatea religioasă poate fi afectată. Dreptul canonic ortodox nu trebuie să fie, în niciun caz vulnerabil în fața dreptului de stat. Această armonizare este foarte importantă și foarte delicată în prezent și impune o pregătire temeinică, atât juridică, cât și teologică. Ea înseamnă redescoperirea vechii școli românești de drept (din care *dreptul canonic* era parte integrantă), care a dat valoroși specialiști. Eliminarea dreptului canonic din facultățile de drept din România, în perioada comunistă, a dus la o sărăcire a pregătirii juridice.

Reîncreștinarea lumii nu se va putea face fără o înduhovnicire a normelor de drept, care reglementează domeniul religios. Dreptul și religia sunt sfere distincte și științe ale vieții omenești dar ele există în interacțiune dialectică, întrepătrunse în permanență și îmbogățindu-se reciproc. Etica creștină este îndreptată spre ceilalți și bazată pe dreptate și deși pune accent pe relația cu Dumnezeu valorizează și relațiile sociale, căci prin aceasta din urmă se desăvârșește prima.

Dacă privim comparativ implicațiile religiei și ale dreptului constatam că religia aduce spirit în procesele și normele juridice, autoritatea de care acestea au nevoie pentru a obține ascultare și respect. Religia acordă dreptului onestitatea ei structurală, moralitatea interioară. Ea conferă dreptului autoritate și legitimare prin inducerea respectului față de lege și structurile autorității, prin crearea unei credințe în adevăr, dreptate, într-o dreptate care transcede utilitatea socială, în cetățeni și subiecții săi. Dreptul și religia sunt două mari sisteme de valori și credințe care se întrepătrund. Religia este inextricabil integrată în fiecare aspect al vieții. Niciun sistem de drept, care ignoră sau depreciază acest rol crucial al religiei, nu poate fi respectat sau adoptat.

Lăsând libertate credinței, normele juridice trebuie să reglementeze modul în care credința se manifestă în forme sociale, devine publică și intră în relații cu celelalte realități ale existenței societății.

Statul român, pentru a-și realiza menirea actuală și viitoare, are nevoie de sprijinul și colaborarea, în primul rând a Bisericii Ortodoxe Române, dar și a celorlalte Biserici, iar cultele, pentru a-și îndeplini misiunea divină și umană, au nevoie de înțelegerea și de ajutorul Statului. În acest sens, Biserica colaborează activ cu instituții ale administrației publice centrale: Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale; Ministerul Sănătății și Ministerul Educației Naționale, Ministerul Tineretului și Sportului.

Un parteneriat viabil și durabil între Stat și Biserică este o de o reală necesitate. Trebuie redactate, promovate și adoptate acte protocolare între aceste instituții pentru toate domeniile de interes, acoperite prin diferite documente normative adecvate și, nu în ultimul rând, de lege, pentru că prin aceasta putem să vorbim de raporturi cu durabilitate instituțională.

Astăzi Biserica se concentrează asupra activității religioase și de ridicare a parametrilor vieții morale dar, în același timp, împreună cu instituțiile statale și neguvernamentale, se preocupă de satisfacerea tuturor trebuințelor și aspirațiilor omului contemporan.¹ Prin misiunea teologico-socială asumată, Biserica are menirea de a oferi răspunsuri problemelor morale, dilemelor, întrebărilor esențiale ale cetățenilor, dar și de a iniția modele și de a propune căi de urmat.

Știința, tehnologia, informatica, fac parte din dotările civilizației, dar ele nu pot înlocui și nici înlătura cultura, credințele, valorile spirituale. Cultura și religia îi permit omului contemporan să obțină un act de identitate, un pașaport cu ajutorul căruia poate călători în toate țările, prin toate punctele nodale ale noii modernități. Religia a fost și trebuie să rămână fermentul indispensabil culturii și civilizației omenirii. Valorile morale și spirituale esențiale ale culturii europene au ca fundament religia creștină, iar poporul român, cu toate vicisitudinile ultimilor patru-cinci decenii, le-a perpetuat și păstrat în cea mai mare măsură. Principiile morale izvorâte din religie sunt temeliile pe care se edifică binele obștesc. Suport al vieții morale și sociale, religia este atât «*auctoritas spiritualis*», cât și «*auctoritas civilis*». De aceea, nu putem vorbi de «*homo europaeus*» fără să facem apel la componenta sa spiritual creștină.

Viața spirituală nu trebuie redusă la rolul uneia din multiplele manifestări ale colectivităților, căci Biserica nu este doar o instituție omenească oarecare, alături de școală, armată, justiție, fisc, sistemul sanitar, etc. Chiar și atunci când legile statului își îndeplinesc corespunzător menirea în societate, morala religioasă și demersul educativ al bisericilor contribuie la prevenirea producerii faptelor imorale, la întărirea moralității societății. Spațiul spiritual al vieții umane, relevant omului și cultivat de către acesta din timpuri străvechi, nu poate fi anulat deoarece el este propriu și inseparabil calității de om.

Biserica este cea care are menirea să păstreze și să transmită aceste valori generațiilor viitoare, dar pentru aceasta are nevoie de un cadru legal în conformitate cu misiunea sa. Când privește Biserica Ortodoxă Română, esențial este ca ea să devină conștientă de faptul că are resurse interne (valorice, canonice, doctrinare, culturale și umane) care pot fi fructificate și la nivel social, politic, administrativ sau civic.

Pe de altă parte, Statul are datoria să rezolve problemele sociale, culturale, economice și de altă natură. În aceste probleme, religia și Biserica, au fost și rămân factori determinanți, care nu pot fi neglijăți fără a da naștere mai devreme sau mai târziu unor urmări imprevizibile, ca să nu spunem devastatoare.

¹ Subliniem importanța implicării BOR în efortul de a găsi soluții la problemele de muncă și dezvoltarea programelor de asistență socială, prin semnarea unor protocoale: *Protocolul de cooperare în domeniul incluziunii sociale*, încheiat cu Guvernul României, și *Protocolul de cooperare privind parteneriatul în domeniul asistenței medicale și spirituale*, încheiat cu Ministerul Sănătății Publice.

Conștiința religioasă crescândă se confruntă cu o schimbare de perspective nu numai în România ci și la nivelul Comunității Europene. Spectrul larg al relațiilor juridico-religioase privitoare la Bisericele de stat și laicitate, neutralitate și cooperare își are originea în imensa diversitate din țările comunitare. Uniunea Europeană trebuie să includă religia în dimensiunea sa instituțională. Dacă ignoră acest lucru, nu face decât să conteste aspectele esențiale ale vieții cetățenilor ei.

Uniunea Europeană deține un rol important în realizarea libertății oamenilor. Puțină lume mai exclude azi, din definiția Europei, tradiția creștină. Cu toate acestea, dimensiunea religioasă a construcției europene pare mult rămasă în urmă față de dimensiunea economică, politică și socială, deși Bisericele și-au exprimat dorința de a fi printre protagoniștii acestui edificiu. Bisericele combat ideea de laicitate a Uniunii Europene, acceptând-o însă pe cea de neutralitate și de respectare a individualităților specifice, deoarece Uniunea Europeană nu poate prelua pur și simplu unul din sistemele religioase existente.

PROPUNERI

Finalizând cercetarea, am considerat util să formulăm câteva propuneri de consolidare a relației Biserică - instituții publice. De asemenea, am considerat utilă și o propunere legislativă.

1. Implicarea Bisericii în accesarea de fonduri europene și naționale pentru proiecte sociale. În conformitate cu datele statistice furnizate de EUROSTAT², România se numără printre țările cu cea mai mare rată a riscului de sărăcie din UE. În plus, 32,2% dintre români suferă de sărăcie severă (față de media UE de 8,1%). În contextul înrăutățirii climatului economic național, european și global din ultimii trei ani, datorat crizei economico-financiare, creșterea nivelului de absorbție a fondurilor europene și naționale de către Biserică, pentru proiecte de asistență socială, ar avea desigur efecte benefice. Cadrul legislativ actual oferă posibilitatea finanțării proiectelor amintite prin accesarea acestor fonduri - de la UE prin **Programul Operațional Regional 2007-2013 (P.O.R.-REGIO)**, iar la nivel național prin **Ordonanța Guvernului nr. 82/2001 privind stabilirea unor forme de sprijin financiar pentru unitățile de cult aparținând cultelor religioase recunoscute din România**.

Astfel, Biserica poate să acceseze fonduri prin **P.O.R.-REGIO** pentru proiecte care au ca obiect reabilitarea/modernizarea/dezvoltarea și echiparea infrastructurii serviciilor sociale.³ Beneficiarii **Programului** sunt: autorități ale administrației publice locale în parteneriat cu furnizori de servicii sociale de drept privat, acreditați în condițiile legii, printre care și unitățile de cult.

² Eurostat este organismul Comisiei Europene care se ocupă cu statistica.

³ ***Axa prioritară 3 - Îmbunătățirea infrastructurii sociale, Domeniul major de intervenție 3.2.

Considerăm că punerea în practică a propunerii expuse mai sus ar putea contribui la sporirea efectelor misiunii umaniste a Bisericii, care își va face simțită și văzută prezența mai pregnant în societate. Prin misiune umanistă ne referim la aprecierea și apărarea demnității și libertății omului, grija față de cetățean și de valorile spirituale și materiale ale existenței sale.

2. Implicarea Bisericii în conservarea patrimoniului cultural național prin accesarea de fonduri europene și naționale. În aceste cazuri unitățile de cult pot să acceseze fonduri prin același **P.O.R.-REGIO 2007-2013**⁴ pentru proiecte care au ca obiect restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/modernizarea infrastructurilor conexe, ținând cont de faptul că cea mai mare parte a patrimoniului cultural național românesc o reprezintă patrimoniul religios. În cadrul acestui domeniu major de intervenție se finanțează proiecte care au ca obiectiv conservarea, restaurarea, consolidarea, reabilitarea și protejarea monumentelor istorice. Beneficiarii *Programului* sunt: unități de cult care au în proprietate lăcașuri de cult și imobile monumente istorice.

Din punctul nostru de vedere, monumentele istorice reprezentate de biserici, mănăstiri, case de rugăciune, cimitire, ce constituie bunuri valoroase ale patrimoniului cultural național (unele chiar din patrimoniul universal UNESCO) ar trebui să fructifice mai mult aceste fonduri. Astfel, prin accesarea fondurilor europene în acest scop, Biserica poate veni în completarea contribuției Statului, care garantează și asigură prin lege protejarea monumentelor istorice.⁵

3. Suplimentarea finanțării Bisericii, în afara fondurilor alocate de la Bugetul de Stat, **prin identificarea și gestionarea unor surse/programe/activități alternative generatoare de venituri** sau pe bază de **parteneriate** prin care să se găsească/identifice surse de finanțare:

a. Încheierea de parteneriate cu agenții economici care sunt dispuși să contribuie financiar la activitatea socială a Bisericii sau pot oferi diferite tipuri de produse (de ex. materii prime, produse agricole);

b. Strângerea de fonduri pentru dezvoltarea acțiunilor sociale prin organizarea de evenimente culturale (muzicale, artistice, expoziționale, muzeografice) și de programe/oferte turistice;

c. Susținerea activităților sociale a parohiilor prin dezvoltarea activităților generatoare de venit (de ex. exploatarea și valorificarea produselor de vinificație, apicultură, agricultură, țesături etc.).

4. Preluarea din sarcinile și atribuțiile Statului de către Biserică. Ținând cont de dificultățile întâmpinate de Stat prin instituțiile sale administrative în rezolvarea problemelor cu caracter social, propunerea noastră constă în degrevarea bugetului public-național cu privire la

⁴ ***Axa prioritară 5 - Dezvoltarea durabilă și promovarea turismului, Domeniul major de intervenție 5.1.

⁵ Cf. art.7, al.(1) din *Legea nr. 422/2001* republicată, privind protejarea monumentelor istorice.

cheltuielile ce trebuie efectuate cu categoriile sociale defavorizate, prin susținerea acestora de către Biserică, inclusiv prin activități de promovare a incluziunii sociale a grupurilor vulnerabile. Ne referim mai exact la înființarea și dezvoltarea la nivel național de instituții și așezăminte din rețeaua unităților social-filantropice și medicale, cum ar fi: spitale, farmacii, cabinete stomatologice, aziluri de bătrâni, centre pentru persoanele fără adăpost, orfeline, cantine sociale.⁶

5. Crearea unui cadru organizat în care instituțiile fundamentale ale societății - familia, biserica și școala - să acționeze coerent și concertat în definirea și desăvârșirea spirituală și culturală a tinerilor. Această misiune s-ar putea realiza și prin revigorarea obiceiurilor creștine și a tradițiilor românești în detrimentul nonvalorilor importate și asimilate din Occident prin mass-media.

Prin constatările la care am ajuns, dar mai ales prin *concluziile* și *propunerile* formulate am încercat, din punctul nostru de vedere, să exprimăm idei ce pot contribui la consolidarea mecanismelor juridice de protecție a libertății religioase și la o cât mai bună înțelegere a rolului activ și benefic al Bisericii în societate, prin misiunea educațională, filantropică, socială și chiar medicală pe care o îndeplinește (misiune pe care Biserica și-a asumat-o prin statutul ei) precum și să exprimăm opinii referitoare la efectele interacțiunii Bisericii cu Statul (administrația publică), inclusiv sugestii de îmbunătățire a cadrului de cooperare a acestor entități laice și religioase.

6. Introducerea în Codul Penal a unui articol care să interzică prozelitismul. Organismele juridice și politice din țara noastră manifestă de multe ori o prudență excesivă în reglementările referitoare la culte și biserici. Legile referitoare la culte sunt permissive, nu cuprind sarcini speciale și sunt înțelese de multe ori ca recomandări și referințe.

Expunere de motive: Fiecare Biserică, fiecare comunitate religioasă are dreptul, potrivit propriei vocații, să-și aprofundeze mesajul și să încerce să-i convingă pe toți ceilalți de autenticitatea acestuia. Acest drept trebuie respectat și protejat. Nu însă și acțiunile de prozelitism agresiv și lipsit de respect față de convingerile celorlalți. Singura armă a credinței este și trebuie să rămână cuvântul.

Noile denominațiuni religioase pun un accent deosebit pe activitatea de difuzare a propriilor învățături. În acest scop sunt investite însemnate mijloace materiale, financiare și de logistică și importante resurse umane; toți adepții, în funcție de nivelul de pregătire și de capacitatea de persuasiune, au atribuții ample în această activitate.

Printr-un discurs în care se amestecă stângaci agresivitatea cu atitudinea de victimă, sectele neoprotestante nu încetează să se plângă de discriminarea la care sunt supuse din partea majorității ortodoxe. Este trecută cu vederea politica expansionistă, faptul că după anul 1990 România a fost

⁶ Acest model funcționează deja de mai mulți ani la Iași, creat și coordonat de Mitropolia Moldovei și Bucovinei, dovedindu-se un model viabil.

ținta predilectă a prozelitismului sectar din Europa de Est. Peste 300 de secte și grupări au încercat să se instaleze în România, unele cu mai mult succes decât altele. Activitatea sectelor, vechi și noi, nu se limitează la câștigarea prin propagandă de noi membri. Influența politico-financiară este, din nefericire, principala armă și cea mai eficace a invaziei sectare. După faza zgomotoasă de la începutul anilor 1990, suntem de câțiva ani într-o perioadă de acalmie. Fără să fi cunoscut treceri în masă, sectele se pregătesc pentru o confruntare pe termen lung și știu foarte bine ce atuuri propagandistice au într-o țară membră a Uniunii Europene.

Actualele organizații religioase folosesc cele mai avansate și eficiente tehnici laice din domeniul persuasiunii și al convertirii. Din păcate, unele merg până la folosirea narcoticelor și a altor mijloace de manipulare care lezează integritatea psihică și fizică a omului. Din aceste motive, reprezentanții Bisericii noastre, dar și specialiștii laici și autoritățile publice, acuză unele organizații că practică prozelitismul agresiv, care încalcă drepturile și libertățile altor credincioși.

De aceea consider că trebuie făcută distincția necesară între conceptele de evanghelizare, de propagandă religioasă, de răspândire a propriilor învățături religioase (ca dimensiune esențială a libertății religioase), și prozelitism sau prozelitism agresiv care, în unele medii religioase, culturale și chiar politice, are conotații peiorative, negative. Se consideră că instituțiile Statului nu au dreptul să se implice în prevenirea sau interzicerea unor acțiuni de prozelitism până nu se va realiza o definiție juridică a acestui concept.⁷

Propunere: În condițiile în care în România au fost legiferate culte noi și au fost recunoscute multe asociații religioase, considerăm necesar ca teologii și doctrinarii bisericilor și ai asociațiilor religioase, împreună cu juriștii, politologii și sociologii etc., să inițieze o dezbatere care să se finalizeze prin adoptarea unor puncte de vedere comune, care apoi să poată fi operaționalizate în acte normative, care să aibă menirea de a înlătura orice posibile fricțiuni și acuzații între diferiții subiecți ai vieții noastre religioase. Astfel, în noul Cod Penal ar putea fi introdus un articol care să interzică *prozelitismul religios* și să prevadă posibilitatea aplicării unei sancțiuni în cazul în care faptele săvârșite întrunesc elementele constitutive ale infracțiunii respective.

În absența unor prevederi legislative care să dezvolte în mod clar un climat de bună conviețuire, calea spre prozelitism și învrăjpire religioasă rămâne deschisă. Deși nu există nici în Constituție un articol clar, există totuși câteva articole de lege care interzic prozelitismul religios.

⁷ Până acum majoritatea partidelor politice și oamenii de știință din țările democratice, cu excepția Greciei, au considerat că însăși încercarea de a defini din punct de vedere juridic *prozelitismul* duce la crearea unor premise favorabile încălcării libertății religioase. (Pe baza Codului penal, Consiliul de Stat din Grecia a definit astfel prozelitismul: *încercarea de a penetra, prin mijloace ilegale, în conștiința unei persoane, cu scopul de a-i transforma credințele religioase în favoarea altei religii*. Dreptul penal grecesc definește astfel prozelitismul: „*oferirea unor avantaje materiale sau morale sau promiterea unor asemenea oferte; folosirea mijloacelor ilegale; profitarea de lipsa de experiență sau de încrederea unei persoane; exploatarea nevoilor, a incapacității mentale sau a naivității persoanei vizate*”).

Legea audio-vizualului interzice în mod expres sponsorizarea emisiunilor care fac prozelitism religios, iar *Legea educației naționale*, prin art. 7, alin. (1), interzice prozelitismul religios în școli.

Problema atragerii prin mijloace necinstite a membrilor unei confesiuni la altă confesiune sau sectă⁸ privește nu numai viața interconfesională, ci și pe cea socială, atâta vreme cât provocările prozelitiste stau la baza tulburărilor și a tensiunii dintre comunități și persoane. Efectele profund nocive ale invaziei sectare se vor vedea cel mai bine în viitor, când poate va fi prea târziu pentru corecturi de proporții.

În final, doresc să-mi exprim convingerea că organele abilitate ale Statului vor acționa cu adevărat în spiritul Legii, declanșând procedurile cuvenite pentru sancționarea celor care încalcă Legea. În fond, Democrația înseamnă un cadru legislativ bine elaborat, în concordanță cu cerințele vieții și ale timpului, însoțit de un grad ridicat de aplicare a spiritului și literii legii.

⁸ În legătură cu folosirea în limbajul juridic a termenului de «sectă» sunt tendințe controversate. Deși sunt țări europene în care există organizații plătite de stat pentru a lupta contra sectelor, termenul de «sectă» este înlocuit în mod sistematic cu termenii: asociații, societăți și organizații religioase.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. LEXICOANE - DICȚIONARE - ENCICLOPEDII

BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001.

BRIA, Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.

IDEM, *Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

BUSUIOC, Ioan, *Dicționar de drept constituțional și administrativ*, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1978.

BOGAERT, Pierre-Maurice, DELCOR, Matthias, JACOB, Edmond, LIPSISKI, Edouard, ACHARD, Robert-Martin, FONTHOTH, Joseph, *Dictionnaire Encyclopedique de la Bible*, Brepols, 1987.

BOTTERWECK, G. Johannes (dir.), RINGGREN, Helmer, *Diccionario Teológico del Antiguo Testamento*, Ediciones Cristiandad, Madrid, 1978.

CONȘULEA, Elena, ȘERBAN, Valentina, TEIUȘ, Sabina, *Dicționar al limbii române explicativ-practic*, Editura Vlad & Vlad, Craiova, 1995.

****Dicționarul limbii române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968.

****Dicționarul Enciclopedic al Bibliei*, transpunere românească de Dan Slușanschi, Editura Humanitas, București, 1999.

****Dictionnaire Critique de Théologie*, publié sous la direction de Lacoste, Jean-Yves, Presses Universitaires de France, Paris, 1998.

DEMETRAKOPOULOUS, George H., *Dictionary of Orthodox Theology: a summary of the Beliefs, Practices and History of the Eastern Orthodox Church*, Philosophical Library, New York, 1964.

DUȚU, Mircea, *Dicționar de drept privat*, Editura Mondan, București, 2002.

STOIAN, M. Ion, *Dicționar religios (termeni religioși, credințe populare și nume proprii)*, Editura Garamond, București, 1992, ediția I; ediția a II-a revăzută și completată, Editura Garamond, București, 1994.

PITULESCU, Ioan, ABRAHAM, Pavel, *Dicționar de termeni juridici uzuali*, Editura Național, București, 1997.

KERNBACH, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Albatros, București, 1995.

B. LUCRĂRI DE SPECIALITATE - DREPT ȘI ISTORIE

ALEXANDRU, Ioan, *Structuri, mecanisme și instituții administrative*, Editura Sylvi, București, 1996.

IDEM, *Administrația publică - Teorii, realități, perspective*, ediția a IV-a, Editura Lumina Lex, București, 2007.

ALEXANDRU, Ioan; POPESCU, Ion; CĂRĂUȘAN, Mihaela; Dincă, Dragoș, *Drept administrativ*, Editura Economică, București, 2002.

ALEXIANU, George, *Drept constituțional*, Editura Hyperion, București, 1926.

ANDEA, Susana, *Din relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în sec. al XVII-lea*, Editura RoPrint, Cluj-Napoca, 1997.

ANDRONOVICI, C., *Drept internațional public*, Editura Chantes, Iași, 2004.

ANGHELESCU, Gheorghe F., *Corpus legislativ privind viața religioasă din România (1989-2006)*, 2 vol., Editura Vasiliana '98, Iași, 2008.

BACIU, Angela, *Rolul Constituției din 1923 în consolidarea unității naționale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

- IDEM, *Istoria Constituțională a României - deziderate naționale și realități sociale*, Editura Lumina Lex, București, 2001.
- BĂLAN, Emil, *Instituții de drept public*, Editura All Beck, București, 2003.
- IDEM, *Procedura administrativă*, Editura Universitară, București, 2005.
- IDEM, *Drept financiar*, ediția 4, Editura C.H. Beck, București, 2007.
- BĂRBULESCU, Mihai, DÖRNER, Anton E., GLODARIU, Ioan et al., *Istoria Transilvaniei*, vol. I: până la 1541, Cluj-Napoca, 2003.
- BĂRBULESCU, Mihai, DELETANT, Dennis, HITCHINS, Keith et al., *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 2002.
- BERINDEI, Dan, *Programul intern al revoluției de la 1848. Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974.
- BODEA Cornelia, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, Editura Academiei Române, București, 1983.
- BOGASIU, Gabriela, *Legea contenciosului administrativ: comentată și adnotată - cu legislație, jurisprudență și doctrină*, Editura Universul Juridic, București, 2008.
- BOLINTINEANU, A., Androni, N., *Drepturile omului în lumea contemporană*, Editura Politică, București, 1980.
- BOIA, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997.
- BOICU, Leonid, *Principatele române în raporturile politice internaționale: (1792–1821)*, ed. II, Editura Junimea, Iași, 2001.
- CALAFETEANU, Ion (ed.), *Istoria politicii externe românești în date*, Editura Enciclopedică, București, 2003.
- CERNEA, Emil, MOLCUȚ, Emil, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Mihaela Press, București, 2002.
- IDEM, *Istoria dreptului Românesc*, Editura Universul Juridic, București, 2003.
- CHIS, Ioan, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura A.N.I., București, 2004.
- CIOBANU, Veniamin, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană: sec. al XVIII-lea*, Iași, 1999.
- CIUCEANU, Radu, *Biserica Ortodoxă Română sub Regimul Comunist (1945-1958)*, vol. I, Editura INST, București, 2001.
- CLIVETI, Gheorghe, *România și crizele internaționale: 1853–1913*, Editura „Axis”, Iași, 1997.
- CLOCOTICI, Dorin, *Curs de Teoria Generală a Dreptului*, Editura Europolis, Constanța, 1999.
- CLOȘCĂ, Ionel; SUCEAVĂ, Ion, *Tratat de drept internațional umanitar*, Editura ARDU, București, 2000.
- IDEM, *Tratat de drepturile omului*, Editura Europa Nova, Lugoj, 1995.
- CONSTANTINESCU, Mihai, DELEANU, Ioan, IORGOVAN, Antonie, MURARU, Ioan, VASILESCU, Florin, VIDA Ioan, *Constituția României comentată și adnotată*, Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 1992.
- CONSTANTINESCU Mihai, IORGOVAN Antonie, MURARU Ioan, *Revizuirea Constituției române*, Editura Rosetti, 2003.
- CONSTANTINIU, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ed. III, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002.
- COMAN, Ramona; Dobre, Ana Maria (coord.), *Politici publice românești*, Institutul European, Iași, 2007.
- CONSTANTINESCU, Mihai, IORGOVAN, Antonie, MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Elena Simina, *Constituția României revizuită. Comentarii și explicații*, Editura All Beck, București, 2004.
- DĂNIȘOR, Dan-Claudiu, *Drept constituțional și instituții politice. Teoria generală*, vol. I, Editura C.H. Beck, București, 2007.

- DĂNIȘOR, Gheorghe, *Filosofia drepturilor omului*, Editura Universul Juridic, București, 2011.
- DELEANU, I., *Drept constituțional și instituții politice*, Vol I., Ed. Actami, București, 1995.
- DRAGOȘ, Dacian-Cosmin, *Legea contenciosului administrativ: comentarii și explicații*, ediția a 2-a, Editura C.H. Beck, București, 2009.
- DRĂGANU, Tudor, *Drept constituțional și instituții politice*, vol. I, Editura Lumina Lex, București, 1998.
- DUCULESCU V., CĂLINOIU C., DUCULESCU G., *Drept constituțional comparat*, Edit. Lumina Lex, București, 1996.
- DUȚU, Alexandru, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, București, 1999.
- ****Equality Law in Practice - A question of faith: Religion and belief in Europe*, An Equinet Report, Brussels, December 2011.
- FIROIU, D.V. (coordonator), *Istoria statului și dreptului românesc*, Vol. II, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976.
- FLOCA, Ioan, *Drept canonic ortodox*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
- IDEM, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1992.
- FLORIAN Radu, HUREZEANU, Damian, FLORIAN, Alexandru, *Tranziții în modernitate: România în secolele XIX–XX*, București, 1997.
- FOCȘENEANU, Eleodor, *Istoria constituțională a României*, Edit Humanitas, București, 1998.
- GALLAGHER, Tom, *Democrație și naționalism în România 1989-1998*, București, 1999.
- GIURESCU, C. Constantin, *Istoria românilor*, vol. I–III, București, 1935-1946, editor Dinu C. Giurescu, București, 2000.
- IDEM, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Editura II, București, 1970.
- GIURESCU, Dinu C, MATEI, Horia C., NICOLESCU, Nicolae C. et al., *Istoria României în date*, București, 2003.
- GUSTI, Dimitrie, ORGHIDAN, Constantin, VULCĂNESCU, Mircea (eds.), *Enciclopedia României*, vol. I–IV, București, 1938-1943.
- HANGA, Vladimir (coordonator), *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, Editura Academiei, București, 1980.
- HEPPNER, Herald, *Contribuții la istoria României și a românilor*, Cluj-Napoca, 2002.
- HITCHINS, Keith, *Românii, 1774-1866*, Editura Humanitas, București, 1998.
- IONESCU, Cristian, *Constituția României din 1991. Legea de revizuire comentată și adnotată*, Editura All Beck, București, 2003.
- IACOB, Gh., IACOB, Luminița, *Modernizare-europenism: [România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea]*, vol. I–II, Iași, 1995.
- IDEM, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I–II, București, 1996.
- IONESCU, Cristian, *Regimul politic în România*, București, 2002.
- IONESCU, Dan și colaboratorii, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, 1957.
- IONESCU, Ghiță, *Communism in Rumania, 1944-1962*, Westport, Conn., 1976.
- IORGA, N., *Istoria românilor*, București, 1936-1939; ed. II: vol. I–VI, București, 1988-2000.
- IDEM, *Istoria Bisericii Românești*, vol. I, Editura Ministeriului de Culte, București, 1930.
- ****Istoria românilor* (colectiv), vol. I–VIII, București, 2001-2003.
- IORGOVAN, Antonie, *Tratat de drept administrativ*, vol. I–II, ediția a 4-a, Editura All Beck, București, 2005.
- LEICU, Corina, *Drept comunitar*, Edit. Lumina Lex, București, 1998.
- LUPAȘ, Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ed. II, Cluj-Napoca, 1995.
- MACCULLOCH, Diarmaid, *Istoria creștinismului*, Editura Polirom, Iași, 2011.

- MARCU, P. Liviu, *Istoria dreptului românesc*, Editura Lumina Lex, București, 1997.
- MATEI, Lucica, MATEI, Ani, *Acquis comunitar și administrație publică*, Editura Economică, București, 2000.
- MATEI, Ani, *Analiza sistemelor administrației publice*, Editura Economică, București, 2008.
- MATEI, Horia C., POPA, Marcel D., STOICESCU, Nicolae, et al., *Chronological history of Romania*, Bucharest, 1974.
- MATEI, Lucica, *Servicii publice*, Editura Economică, București, 2004.
- IDEM, *Managementul public*, Editura Economică, București, 2006.
- MILAȘ, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, însoțite de comentarii*, trad. de Uros Kovincici și Dr. Nicolae Popovici, vol. I, II, Arad, 1930-1936.
- MIHAI, I., MOTICA, I. Radu, *Fundamentele dreptului-optima justiția*, Edit. All beak, București, 1999.
- MILAȘ, Nicodim, *Dreptul bisericesc oriental*, Tipografia Gutenberg, București, 1915.
- MURARU, Ioan, *Constituțiile României. Texte, note, prezentare comparată*, București, 2001.
- MURARU, Ioan, TĂNĂSESCU, Elena Simina, *Despre constituționalizarea dreptului român*, Revista de Drept Public, An. 1996, nr. 1-2.
- IDEM, *Drept constituțional și instituții politice*, ed. 13, vol. I, Editura C.H. Beck, București, 2008.
- IDEM, *Constituția României. Comentarii pe articole*, Editura C.H. Beck, București, 2009.
- MOROIANU-ZLĂTESCU, Irina etc., *Principalele Instrumente Internaționale privind Drepturile Omului la care România este Parte*, Volumul I: *Instrumente Universale*, Volumul II: *Instrumente Regionale*, Editura Institutului Român pentru Drepturile Omului, București, 2003.
- NEAGOE, Stelian, *Istoria guvernelor României: de la începuturi - 1859 până în zilele noastre - 1999*, ed. II, București, 1999.
- NISTOR, Ion I., *Istoria românilor*, vol. I-II, București, 2002.
- NOVAC, Maria Magdalena, DUMITRESCU Anca Luminița, *Istoria românilor din anul 1821 până în prezent*, Editura Teora, București, 1999.
- ONOFREI, Mihaela, *Sisteme administrative europene*, Suport de curs, Iași, 2009-2010.
- OROVEANU, Mihai T., *Istoria dreptului românesc și evoluția instituțiilor constituționale*, Editura Cerma, București, 1992.
- IDEM, *Tratat de știința administrației*, Editura Cerma, București, 1996.
- PANAITESCU, P. P., *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova: orânduirea feudală*, București, 1964.
- PAPACOSTEA, Șerban, *Evul mediu românesc: realități politice și curente spirituale*, București, 2001.
- PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-III, ed. II, București, 1991-1994.
- PETCU, Adrian Nicolae, *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, Ed. Nemira, București, 2005.
- PIPPIDI, Andrei, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983.
- PLATON, Gh., *De la constituirea națiunii la Marea Unire: studii de istorie modernă*, vol. I-IV, Iași, 1995-2002.
- PLATON, Gh., RUSSU, V., IACOB, Gh. et al., *Cum s-a înfăptuit România modernă: o perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iași, 1993.
- PLATON, Ioan, *Istoria dreptului românesc*, Universitatea Româno-Americană, București, 1994.
- POPA, Nicolae, *Teoria Generală a Dreptului*, Editura Actami, București, 1994.
- POPESCU, Adam, *Teoria dreptului*, Edit. Fundației „România de mâine”, București, 1998.

POPESCU, Eugen E., *Drept internațional umanitar. Dreptul conflictelor armate. Dreptul războiului*, Editura Univers Juridic, București, 2011.

POPESCU, Livia, *Structură socială și societate civilă în România interbelică*, Cluj-Napoca, 1998.

PREDA, Cristian, *România postcomunistă și România interbelică*, București, 2002.

PREDA, Marian, *Politica socială românească între sărăcie și globalizare*, Iași, 2002.

PRISĂCARU, Valentin I., *Contenciosul administrativ român*, ed. a 2-a revăzută, Editura All Beck, București, 1998.

RĂDULESCU, Adrian, BITOLEANU, Ion, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998.

RUJA, Mihai, OPREAN, Horea, POPOVICI, Paul, *Istoria dreptului românesc*, Editura Servo-Sat, București, 2001.

RUNCAN, Nechita, *Concordatul Vaticanului cu România. Considerații istorico-juridice*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2000.

IDEM, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Teză de doctorat, Editura Ex Ponto, Constanța, 2004.

RUSU, Ion, *Forma de guvernământ. Drept constituțional*, Edit. Lumina Lex, București, 1997.

THEODORESCU, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern: orizontul imaginii: (1550-1800)*, București, 1987.

TRĂILESCU, Anton, *Drept administrativ - Tratat elementar*, Editura All Beck, București, 2002.

ȚINCA, Ovidiu, *Constituții și alte texte de drept public*, Oradea, 1997.

IDEM, *Drept comunitar general*, București, 2002.

SANTAI, Ioan, *Drept administrativ și știința administrației*, vol. I, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu, 2006.

SCURTU, Ioan, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*, vol. I-IV, București, 2001.

SCURTU, Ioan, ALEXANDRESCU, Ion, BULEI, Ion et al., *Enciclopedia partidelor politice din România: 1859-2003*, București, 2003.

SOULET, Jean-Francois, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Editura Polirom, 1998.

STAN, Apostol, *Putere politică și democrație în România : 1859-1918*, București, 1995.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea: între tradiție și modernitate*, București, 1999.

VASILE, Cristian, *Între Vatican și Kremlin: Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, 2003.

VOICU, Costică, AMUZA, Ion. T., STANCU, Bogdan, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Sylvi, București, 2001.

ZLĂTESCU-MOROIANU, Irina; DEMETRESCU C., Radu, *Drept instituțional comunitar și drepturile omului*, IRDO, București, 2005.

C. LUCRĂRI, ARTICOLE ȘI STUDII

ACHIMESCU, Nicolae, *Noile mișcări religioase*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2002.

ANASTASTASIOS, Yannoulatos, *Ortodoxia și problemele lumii contemporane*, Editura Bizantină, București, 2003.

ANDREESCU, Gabriel, *Biserica Ortodoxă și integrarea europeană*, Edit. Lumina Lex, București, 2001.

ANGHELESCU, Gheorghe F., *Viața religioasă din România*, Editura Paideia, București, 1999.

IDEM, *Asigurarea transparenței exercitării drepturilor religioase în activitatea socio-caritativă din România*, în „Candela Moldovei”, an VIII, nr. 7-8/1999.

IDEM, *Libertatea religioasă din România în contextul integrării în Uniunea Europeană*, în „Almanah Bisericesc”, Arhiepiscopia Târgoviștei, Târgoviște, 2006, p. 66-70.

IDEM, *Statul și Biserica în actualul context socio-cultural și politic european. Tendințele din societatea românească* în „Analele Universității Ovidius Constanța”, Seria: Teologie, Nr. 1 (2005), p. 66-82.

BACONSKY, Teodor; I. Ică jr., Ioan; TĂTARU-Cazaban, Bogdan; ȘTEFOI, Elena; MANOLESCU, Anca; CARP, Radu, *Pentru un creștinism al noii Europe*, Seria Boltzmann, volumul III, Editura Humanitas, București, 2007.

BĂBUȘ, Emanoil, *Bizanțul, istorie și spiritualitate*, Editura Sofia, București, 2003.

BĂLAN, Nicolae, *Biserica Ortodoxă și Concordatul*, în „Revista teologică”, An. XIX (1929), Sibiu, p. 209-229.

BĂNICĂ, Mirel, „*Locul celuilalt*”. *Ortodoxia în modernitate*, Editura Paideia, București, 2007.

BEAUFILS, Dominique, BOBRINSKOY, Boris, BRECK, John, CLÉMENT, Olivier și colab., *Bioetica și taina persoanei. Perspective ortodoxe*, Editura Bizantină, București, 2006.

****Biserica Ortodoxă și drepturile omului: paradigme, fundamente, implicații*, Editura Universul Juridic, București, 2010.

****Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cultelor-1928*, Îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, Editura Albatros, București, 2000.

BUCĂLEA, Aurel Gh., *Probleme în legătură cu canonicitatea în perioada reorganizării Bisericii Ortodoxe Române, între anii 1918-1925*, în „Bisericii Ortodoxe Române”, An. LXXXVII (1969), nr. 11-12, p. 1198-1211.

BUCHET, Constantin, *Religie și Putere în relațiile internaționale contemporane*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1998.

BRĂILEAN, Tiberiu, *Globalizarea*, Editura Institutului European, Iași, 2004.

BRĂILEAN, Tiberiu, *Noua economie. Sfârșitul certitudinilor*, Institutul European pentru Cooperare Cultural-Științifică, Iași, 2005.

BRIA, Ion, *Ortodoxia în Europa. Locul spiritualității române*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei - Trinitas, Iași, 1995.

CARP, Radu, *Dumnezeu la Bruxelles: religia în spațiul public european*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009.

IDEM, *Pierre Manent și tradiția gândirii europene despre religie și politică*, în „Studia politica” VII, 2, 2007.

IDEM, *Religia în tranziție. Ipostaze ale României creștine*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009.

CARP, Radu; GAL, Dacian Grațian, MUREȘAN, Sorin; PREDA, Radu, *În căutarea binelui comun: pentru o viziune creștină a democrației românești*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2008.

CARP, Radu, STANOMIR, Ioan, *Limitele Constituției. Despre guvernare, politică și cetățenie în România*, Editura All. Beck, București, 2008.

CASIAN, Galațeanul, *Ortodoxia și noua realitate Europeană*, în „V.O.” iulie, 1993.

CÂNDEA, Romulus, *Organizarea bisericească în Constituție*, în vol. „Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor”, Editura Humanitas, București, 1990.

CHIRILĂ, Pavel, *Principii de Bioetică. O abordare ortodoxă*, Editura Christiana, București, 2008.

CLÉMENT, Olivier, *Despre secularizare*, în „Teologie și Viață”, Nr. 5-8, Editura Trinitas, Iași, 2002.

COMAN, Constantin, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, în „V.O.” nr. 94, 1993.

COMAN, Ramona; Dobre, Ana Maria (coord.), *România și integrarea Europeană*, Institutul European, Iași, 2005.

- CONOVICI, Iuliana, *Ortodoxia în România postcomunistă. Reconstrucția unei identități publice*, vol. I și II, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009-2010.
- CORBIN, Alain (coord.), *Istoria Creștinismului*, Editura Rosetti Educational, București, 2010.
- CORDUNEANU, Ionut-Gabriel, *Biserica și Statul: două studii*, Editura Evloghia, București, 2006.
- CUCIUC, Constantin, *Dinamica pluralismului religios în România*, în „Conscience et liberté”, No. 66/2005.
- CUCIUC, Constantin, *Sociopsihologia religiei*, Editura Conștiință și Libertate, București, 2006
- IDEM, *Introducere în sociologia religiilor*, Edit. Gnosis, București, 1995.
- CUCULEA, Daniel-Gabriel, *Libertatea religioasă în România*, Editura S.E.R. & CO, București, 1999.
- CRONȚ, Gheorghe, *Dreptul bizantin în Țările române*, în „Studii Teologice”, An. XI (1958), nr. 1.
- DANIEL (Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române), *Misiune pentru mântuire, Lucrarea Bisericii în Societate*, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009.
- IDEM, *Libertate pentru comuniune. Lucrarea Bisericii în societate în anul 2009*, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010.
- DANIEL (Mitropolit al Moldovei și Bucovinei), *Dăruire și dăinuire - Raze și chipuri de lumină din istoria și spiritualitatea românilor*, Editura Trinitas, Iași, 2005.
- IDEM, *Libertatea cultelor religioase de a fi factori ai păcii sociale - considerații privind noua Lege a Cultelor*, 2006.
- DASCĂLU, Silviu, *Preot printre militarii români din Afganistan*, în „Ziarul Lumina”, 25 mai 2010, Centrul de Presă Basilica al Patriarhiei Române.
- DAVID, Petru, *Invazia sectelor*, Edit. Crist, București, 1997.
- DAVIE, Grace, *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates (Religia în Europa modernă. Transformările memoriei)*, Oxford University Press, 2000
- DIER KENS, Alain, SCHREIBER, Jean Philippe, *Laïcité et Secularisation dans l'Union européenne*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2006.
- ****Document final al Reuniunii de la Viena a reprezentanților statelor participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa*, Editura Bălcescu, București, 1990.
- DURĂ, Ioan, *Revizuirea Constituției României o necesitate imperioasă. Insuficiențe ale actualei Constituții din perspectiva creștină*, Bruxelles, 1999.
- IDEM, *Pătimirea Bisericii Ortodoxe Române 1945-1989*, Edit. Ramida, București, 1994.
- DURĂ, Nicolae, *Bisericile Europei și Uniunea Europeană; ecumenism, reconciliere creștină și unitate europeană*, în „Biserica în Misiune. Patriarhia Română la Ceas Aniversar”, EIBMBOR, București, 2005, p. 771-794.
- IDEM, *Principiile canonice fundamentale de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în legiurile Bisericii Ortodoxe Române*, în rev. „Sf. Ap. Andrei”, 2001.
- IDEM, *Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii noastre în secolele XVII-XIX*, în *lumina Prăvălioarelor*, în „B.O.R.”, An. CII (1984), Nr. 1-4.
- IDEM, *Drepturile și libertățile fundamentale ale omului și protecția lor juridică. Dreptul la religie și libertate religioasă*, în „Ortodoxia”, Anul LVI (2005), nr. 3-4.
- IDEM, *Dreptul la demnitate umană (dignitas humana) și la libertate religioasă. De la “Jus naturale” la “Jus cogens”*, în „Analele Universității Ovidius Constanța”, Seria Drept și Științe Administrative, An. 2006, Nr. 1, p. 86-128.
- IDEM, *„Relațiile Stat-Culte religioase în U.E. „Privilegii” și „discriminări” în politica „religioasă” a unor State membre ale Uniunii Europene”*, în „Analele Universității Ovidius Constanța”, Seria Drept și Științe Administrative, An. 2007, Nr. 1, p. 20-34.
- DURHAM Jr., Cole, W., *Aspecte ale libertății religioase. Cadru comparativ*, în Revista „Altera”, nr. 4, Târgu Mureș, 1996.

- DURKHEIM, Emile, *Formele elementare ale vieții religioase*, Polirom, Iași, 1995
- DUȚU, Alexandru, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, Editura All Educational, București, 1999.
- IDEM, *Lumea dinăuntru și lumea dinafară* (articole, interviuri, note de lectură), Editura Universității din București, București, 2009.
- ENACHE, George, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, Editura Nemira, București, 2005.
- ENACHE, Smaranda (coord.), *Educația religioasă în școlile publice. Promovarea interesului superior al copilului în educația religioasă. Monitorizarea educației religioase în școlile publice din România*, în „Raport final al Ligii Pro Europa”, Editura Pro Europa, Târgu Mureș, 2007.
- ESLIN, Jean-Claude, *Dumnezeu și puterea. Teologie și politică în Occident*, Editura Anastasia, București, 2001.
- EVDOKIMOV, Paul, *The Social Dimension of Orthodox Ecclesiology*, Theology Digest, 18, 1970.
- FALK, Richard, *Religion and Humane Global Governance*, Pelgrave, New York, 2001.
- FELEA, Ilarion V., *Religia culturii*, Editura Episcopiei Arad, 1994.
- FERRARI, Silvio, *The New Wine and the Old Cask: Tolerance, Religion and the Law in Contemporary Europe*, în „The Law of Religious Identity: Models for Post-Communism”, Kluwer, The Hague, 1999.
- IDEM, *The Secular and Sacred in Europe's Constitution*, <http://www.project-syndicate.org>.
- FERRARI, Silvio; IBĂN, I.C., *Diritto e religion in Europa Occidentale*, Milano, 2001.
- FLOCA, N. Ioan, *Sobornicitatea (sinodalitatea, universalitatea, catolicitatea, ecumenicitatea) Bisericii*, în “Ortodoxia”, An. 1988, nr. 3.
- FLONTA, Mircea, KEUL, Hans-Klaus, RÜSEN, Jörn (coord.), *Religia și societatea civilă*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.
- FONTA, Ilie, *Libertatea religioasă în România*, Edit. Stephanos, București, 1996.
- IDEM, *Libertatea religioasă în lumea contemporană*, Edit. Stephanos, București, 1998.
- IDEM, *Unele aspecte privind relațiile Stat-Biserică în țările occidentale*, în „B.O.R.”, An. (1991), Nr. 4-6.
- FORET, François, *Introduction în L'espace publique européen à l'épreuve du religieux*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2007.
- FRUNZĂ, Sandu, (coord.), *Pași spre integrare. Religie și drepturile omului în România*, Limes, Cluj-Napoca, 2004.
- IDEM, *Fundamentalismul religios și noul conflict al ideologiilor*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2003.
- GABOR, Adrian, *Biserica și Statul în primele patru secole*, Editura Sofia, București, 2003.
- GABOR, Adrian, MUREȘAN, Radu Petre editori, *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană. Contribuții necesare la securitatea și stabilitatea europeană*, Editura Universității din București, București, 2006.
- GAUCHET, Marcel, *Ieșirea din religie. Parcursul laicității*, Editura Humanitas, București, 2006.
- GAUCHET, Marcel, *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*, Gallimard, Paris, 1985 (versiunea în limba română: *Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei*, Editura Științifică, București, 1995).
- GAUDIN, Philippe, *Marile religii*, Editura Orizonturi, București, 1995.
- GEORGESCU, Ion, *Momente din viața Bisericii unite din ultimii zece ani (1918-1928)*, București, 1929.
- GHIBU, Onisifor, *După cinci ani de la Unire*, Tipografia Națională, Cluj, 1924.
- IDEM, *Necesitatea unei revizuri radicale a situației confesionale din Transilvania*, Tipografia Națională, Cluj, 1923.
- IDEM, *O imperioasă problemă națională: unitatea religioasă a românilor*, Tiparul Tipografiei „Ateneul”, Beiuș, 1931.

- GOLDIȘ, Vasile, *Despre problema naționalităților*, București, 1976.
- GRIGORIȚĂ, G., *Legea nr. 489/2006 și Biserica Ortodoxă Română*, în „Studii Teologice”, anul III (2007), nr. 2.
- HABERMAS, Jürgen, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, ediția a doua, Editura Comunicare.ro, București, 2005.
- HABERMAS, Jürgen; RATZINGER, Joseph, *Dialectica secularizării. Despre rațiune și religie*, Editura Apostrof, Cluj-Napoca, 2005.
- HERVIEU-LÉGER, Danièle, *The Role of Religion in Establishing Social Cohesion*, în „Religion in the New Europe”, Central European University Press, Budapest, 2006.
- HIMCINSCHI, Mihai, *Biserica în societate - Aspecte misionare ale Bisericii în societatea actuală*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2006.
- IACOB, O., *Biserica dominantă și egala îndreptățire a cultelor*, Arad, 1992.
- ICĂ jr, Ioan I., MARANI, Germano, *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective*, Editura Deisis, Sibiu, 2002.
- ILIESCU, V., *Statul- utopie și realitate*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998.
- IONESCU, Cristian, *Principii fundamentale ale democrației constituționale*, Edit. Lumina Lex, București, 1997.
- IDEM, *Invățătura Bisericii Ortodoxe despre autoritatea de stat*, Sibiu, 1971.
- INGLEHART, Ronald, NORRIS, Pippa, *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press, 2004.
- IVAN, Ioan, *Statutele de organizare a cultelor religioase din România*, în „S.T.” An. 1952, nr. 3-4.
- IDEM, *Invățătura Bisericii Ortodoxe despre autoritatea de stat*, Sibiu, 1971.
- IVAN, Iorgu, *Etnosul, neamul-temei divin și principiu fundamental canonic al autocefaliei bisericești*, în vol. „Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române”, București, 1995.
- JOANTĂ, Sorin, *Administrație bisericească și legislație*, Edit. Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, Sibiu, 2001.
- LAPEDATU, Al., *Concordatul*, în „Generația Unirii”, An. I (1929), nr. 6, București, p. 1-24.
- IDEM, *Două cuvântări cu privire la noua lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române.*, București, 1925.
- LEB, Ioan Vasile; PREDA, Radu (coord.), *Culte și statul în România*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003.
- LEMENI, Adrian; FRUNZĂ, Florin; DIMA, Viorel, *Libertatea religioasă în context românesc și european*, Editura Bizantină, București, 2005.
- LEMENI, Adrian, FRUNZĂ, Florin, IONIȚĂ, Ștefan, *Viața religioasă în România*, ediția a II-a, Editura Bizantină, București, 2005.
- LIZHI, Fang, *Les droits de l'homme sont les mêmes partout*, Librio, Paris, 1990.
- LOBATO, Abelardo, *De Europa Condenda. Amintire și profeție*, în „Dialog teologic”, Revista Institutului Teologic Romano-Catolic, Iași X, 19, 2007.
- MAGNETTE, Paul, *Le regime politique de L'Union Europeenne*, ediția a doua, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 2006.
- MANENT, Pierre, *O filosofie politică pentru cetățean*, Editura Humanitas, București, 2003.
- IDEM, *Rațiunea Națiunilor. Reflecții asupra democrației în Europa*, Editura Nemira, București, 2007.
- MANOLESCU, Anca, *Europa și întâlnirea religiilor. Despre pluralismul religios contemporan*, Editura Polirom, Iași, 2005.
- MANTZARIDIS, Georgios I., *Globalizare și universalitate*, Editura Bizantină, București, 2002.
- MARGA, Andrei, *Criza și după criză*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2012.
- IDEM, *O societate postseculară*, în „Ziua de Cluj”, 25 septembrie 2006.

IDEM, *Religia în sfera globalizării*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2006.

MASSIGNON, Bérengère, *La contribution des structures européennes religieuses et laïques à l'émergence d'un espace public européen*, în: François Foret (coord.), *L'espace public européen à l'épreuve du religieux*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2007.

MAXIM, Ioan V., *Libertatea de religie și de convingeri în reglementările internaționale cu caracter universal*, în „Drepturile Omului”, nr. 4, IRDO, București, 2008.

MĂRGINEANU, Nicolae, *Psihologia persoanei*, Editura Institutului de Psihologie al Universității din Cluj, 1940.

MERLE, Marcel, *Religion, éthique et politique en Europe: essai de problématique*, en *Religions et transformations de l'Europe*, Presses Universitaires de Strasbourg, 1993.

MESLIN, Michel, *Știința religiilor*, Edit. Humanitas, București, 1993.

MESSNER, Francis, *Le droit des religions dans une Europe interculturelle*, Hermès 23-24, CNRS, Paris, 1999.

MEYENDORFF, John, *Biserica în lume*, în vol. *Teologia bizantină*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1996.

IDEM, *Biserica Ortodoxă ieri și astăzi*, ediție nouă, revăzută și îndreptată de Jean Meyendorff și Nicolas Lossky, traducere de Cătălin Lazurca, Editura Anastasia, București, 1996.

MORAR, Vasile, *Moralități elementare*, ed. a 2-a, rev., Editura Paideia, București, 2009.

MOTOC, Dorel-Nicolae, *Parteneriate pentru misiunea socială*, în „Drepturile Omului”, nr. 4, IRDO, București, 2008.

MURARU, Mândrea Mihaela, *Libertatea religioasă și statul de drept*, în „Drepturile Omului”, nr. 1, IRDO, București, 2004.

NEGRUȚ, Paul, *Biserica și Statul. O interogație asupra modelului simfoniei bizantine*, Editura Institutului Biblic „Emanuel”, Oradea, 2000.

NETEA, Vasile, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, 1980.

NICULCEA, Adrian, *Ortodoxia și Unitatea europeană*, în „V.O.”, An. 1993, nr. 97.

NIFON, Mihaiță, FLOREA, Ștefan, editori, *Religia în societate la început de secol XXI. Tendințe europene*, Valahia University Press, Târgoviște, 2006.

ONORIO, Joël-Benoît d', *La liberté religieuse dans le monde*, Editions Universitaires, Paris, 1989.

IDEM, *La liberté religieuse, droit fondamental*, în „La liberté religieuse dans le monde”, Editions Universitaires, Paris, 1990.

PALEOLOGU, Alexandru, *Moștenirea creștină a Europei*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2003

PARAIPAN, Anton, *Câteva considerații asupra Legii nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*, în „Analele Universității Ovidius Constanța”, Seria Teologie, nr. 1/2007.

PASA, Florin etc., *Cadrul Juridic și Organizatoric al Asistenței Sociale în România*, Editura Polirom, Iași, 2003.

PETRARU, Gheorghe, *Ortodoxie și Prozelitism*, Editura Trinitas, Iași, 2000.

PIERRE, L'Hulier, *Dreptul bisericesc la sinoadele ecumenice I-IV*, trad. de Pr. Prof. Dr. Alexandru I. Stan, Editura Gnosis, București, 2000.

PÎRVULESCU, Cristian, *Icoanele în școli, o discriminare în spațiul public*, în „Adevărul”, din 23 martie 2012.

PLEȘU, Andrei, *Pentru un creștinism al noii Europe*, vol. III, Editura Humanitas, București, 2007.

POMPEY, Heinrich, *Serviciile social-morale și social-filantropice ale Bisericii, premisă a dezvoltării economice a unei țări*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2006.

POPESCU, Dumitru, *Hristos, Biserică, Societate*, Edit. Institutului Biblic, București, 1998.

IDEM, *Ortodoxie și contemporaneitate*, București, 1996.

- IDEM, *Misiunea Bisericii într-o lume secularizată*, Editura Sfintei Arhiepiscopii a Bucureștilor, București, 2004.
- POPESCU, Teodor M., *Biserica Mărturisitoare*, Editura Credința noastră, București, 1995.
- POPESCU, Corneliu Liviu, *Raporturile dintre stat și biserică*, în „Dreptul” nr. 11/1992.
- IDEM, *Autonomia locală și integrarea europeană*, București, 1999.
- POPESCU, Sorin, *Legislație privind Asociațiile și Fundațiile*, Editura Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 1998.
- POPOVIVI, Constantin, *Fontinele și Codicii Dreptului Bisericesc Ortodox*, în „Candela”, An. 1886, nr. 5.
- PREDA, Radu, *Revenirea lui Dumnezeu. Studii social-teologice*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2010.
- IDEM, *Amnezia unui continent. Raportul Biserică-Stat între laicism și relativism*, în „Teologie și politică: De la Sfinții Părinți la Europa Unită”, Editura Anastasia, București, 2004.
- IDEM, *Biserica în stat. O invitație la dezbatere*, Editura Scripta, București, 1999.
- IDEM, *Un suflet pentru Europa. Ortodoxie și integrare*, în Nichifor Crainic, Dumitru Stăniloae, Răzvan Codrescu, Radu Preda, *Fiecare în rândul cetei sale. Pentru o teologie a neamului*, Editura Christiana, București, 2003.
- PUIE, Oliviu, *Serviciile de utilitate publică*, Editura Universul Juridic, București, 2012.
- RATZINGER, Ioseph (Cardinal); Damaskinos (Metropolite de Suisse), *L’heritage chretien de L’Europe*, Tertios, Ceterine, 1989, (versiunea în limba română: *Moștenirea creștină a Europei*, Editura Trinitas, Iași, 2002).
- RĂDUCĂ, Vasile, *Perspectiva creștină a drepturilor omului*, în „Biserica Ortodoxă și drepturile omului: paradigme, fundamente, implicații”, Editura Universul Juridic, București, 2010.
- IDEM, *De la drepturile omului la drepturile religioase*, în „Studii Teologice”, Anul LII (2000), nr. 1-2.
- RICHMOND, A. H., *Immigration and Ethnic Conflict*, Macmillan, London, 1988.
- ROBBERS, Gerhard, *State and Church in the European Union*, ediția a doua, Nomos, Baden-Baden, 2005.
- ROMANATO, Gianpaolo, LOMBARDO, Mario G., CULIANU, Ioan Petru, *Religie și putere*, Editura Polirom, Iași, 2005.
- RUNCAN, Nechita, *Implicații politico-religioase ale Concordatului României cu Vaticanul*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003.
- IDEM, *Libertatea religioasă în România interbelică. Considerații istorice și teologice*, în „Analele Universității Ovidius Constanța”, Seria Drept și Științe Administrative, An. 2006, nr. 1, p. 237-250.
- IDEM, *România interbelică în diplomația religioasă a Vaticanului. Considerații teologice și juridice*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008.
- SANDU, Dan, *Libertatea de credință: dar al lui Dumnezeu și efort uman*, în „Drepturile Omului”, nr. 3, IRDO, București, 2000.
- IDEM, *Teologia și practica misiunii în Biserică azi. O tratare comparativă*, în „Teologie și viață”, Editura Trinitas, Iași, 2002.
- SCHUMAN, Robert, *Pentru Europa*, Editura Regiei Autonome Monitorul Oficial & Fondation Robert Schuman, București, 2003.
- SCOLA, Angelo, *La politica e la dimensione etica*, în „Diritti dell’uomo: famiglia e politica”, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1999.
- SEVER, Avram, *Noul concept asupra Uniunii Europene din perspectiva românească*, Editura Polirom, București, 2002.
- SEVERIN, Adrian, *Construcția europeană și valorile creștine*, Ziua, 12 feb., 2003.
- SIMA, Lidia, MADISON, Roxy Cassandra, SORESCU, Vasile, *Integrarea României în UE - o viziune ortodoxă*, Editura C.H. Beck, București, 2007.
- SNAGOV, Ion Dumitriu, *Relațiile dintre Stat și Biserică*, Editura Garamond, București, 1991.

- IDEM, *Relațiile Stat-Biserică*, Editura Garamond, București, 1996.
- SOARE, Gh., *Aspecte din legislația bizantină în legătură cu ocrotirea omului*, în „S.T.”, An. X (1958), Nr. 1-2.
- STAN, Alexandru, *Biserica Ortodoxă și religiile necreștine*, Teza de Doctorat, în „Ortodoxia”, An. XXXVI (1984), Nr. 3, p. 151-281.
- STAN, Liviu, *Relațiile dintre Biserica și Stat*, în „Ortodoxia”, An. IV (1952), nr. 3-4, p. 353-461.
- IDEM, *Legea cultelor în R.P.R.*, în „Studii Teologice”, An II (1949), nr. 9-10.
- IDEM, *Biserică și cult în dreptul internațional*, în „Ortodoxia”, An. VIII (1955), nr. 4.
- IDEM, *Principii canonice de bază ale ortodoxiei oglindite în legislația Bisericii Ortodoxe Române*, în „Ortodoxia”, An. 1968, nr. 2.
- IDEM, *Statutul Bisericii Ortodoxe Române*, în „Studii Teologice”, An. 1949, nr. 7-8.
- ****Stat și religii în România – o relație transparentă?*, APADOR-CH, București, 2008.
- STECOZA, Gabriel, *Funcțiile administrației parlamentare în statul de drept*, Teză de doctorat, S.N.S.P.A., București, 2007.
- STUPARU, Cristina, *Statul - societatea - libertățile religioase*, IRDO, București, 2009.
- ȘANDOR, Sorin Dan, *Relația stat-biserică*, în „Revista Transilvană de Științe Administrative”, An. VIII (2002), nr. 2.
- ȘESAN, Milan, *Unificarea bisericească din 1918 ca act de întărire a unității politice a statului român*, în „Mitropolia Ardealului”, An. XIII (1968), nr. 11-12, p. 830-843.
- TĂNASE, Laurențiu, *Pluralisation religieuse et société en Roumanie*, Peter Lang, Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Oxford-Wien, 2008.
- TĂTARU-CAZABAN, Miruna (coord.), *Teologie și politică. De la Sfinții Părinți la Europa unită*, Editura Anastasia, București, 2004.
- IDEM, *Declarația Cultelor privind integrarea României în Uniunea Europeană*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 4-6, București, 2000.
- TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Scrisoare deschisă senatorilor și deputaților Parlamentului României*, București, 2000.
- ****Teologia ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, coordonator Viorel Ioniță, Editura Basilica, București, 2011.
- TIA, Teofil, *Reîncreștinarea Europei? Teologia religiei în pastorală și misiologia occidentală contemporană*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2003.
- TUDOR, Alexandru, *Suveranitatea națională și integrarea europeană*, Polirom, Iași, 2002.
- ȚOP, Dan, *Regimul Juridic al Asistenței Sociale*, Editura Biblioteca Târgoviște, Târgoviște, 2004.
- ȚUȚEA, Petre, *Între Dumnezeu și Neamul meu*, Fundația Anastasia, Editura și Imprimeria Arta Grafică, București, 1992.
- VALDMAN, Traian, *Forumul european “Două milenii de cultură creștină”*, în „V.O.” An. 1993, nr.100.
- VALICĂ, Mihai; CHIRILĂ, Pavel; BĂNDOIU, Andreea; POPESCU, Cristian George, *Teologie socială*, Editura Christiana, București, 2007.
- VEDINAȘ, Verginia, *Libertatea credințelor religioase*, Editura Lumina Lex, București, 2003.
- VELASCO, Martin, *Introducere în fenomenologia religiei*, Polirom, Iași, 1997.
- VIANU, Tudor, *Filosofia culturii și teoria valorilor*, Editura Nemira, București, 1998.
- VLAICU, Patriciu, *L'identité canonique de l'Eglise orthodoxe de Roumanie à l'aube de l'intégration dans l'Union européenne*, în „Anée canonique”, 47, Paris, 2006.
- IDEM, *Locul și rolul recunoscut Bisericii în Țările Uniunii Europene*, Editura Arhiepiscopala Cluj, Cluj-Napoca, 1998.
- VLAȘIOS, I. Phidas, *Drept canonic - o perspectivă ortodoxă*, Editura Trinitas, Iași, 2008.
- VOICU, Marin, *Protecția europeană a drepturilor omului. Teorie și jurisprudență*, Editura Lumina Lex, București, 2001.

VONICA, Romul Petru, *Libertatea religioasă din perspectiva prevederilor Constituției și jurisprudenței Curții Constituționale a României*, în „Drepturile Omului”, nr. 2, IRDO, București, 2007.

VON SCHÖNBORN, Cristoph, *Oamenii, Biserica, țara. Creștinismul ca provocare socială*, Editura Anastasia, București, 2000.

VULCĂNESCU, Mircea, *Logos și eros. Creștinul în lumea modernă. Două tipuri de filosofie medievală*, Editura Paideia, București, 1991.

WARE, Timothy, *The Orthodox Church*, Penguin, 2 edition, Harmondsworth, UK, 1993.

WILLAIME, Jean-Paul, *Europe et religions. Les enjeux de XXIe siècle*, Fayard, Paris, 2004.

WILSON, Bryan R., *Religion in Secular Society. A Sociological Comment*, C.A. Watts & Co. Ltd., London, 1966.

WOOD jr., James E., *Liberté religieuse et État démocratique*, în „Conscience et liberté”, Berna, nr. 60/2000.

YANNOULATOS, Arhiepiscop Anastasios, *Ortodoxia și problemele lumii contemporane*, Editura Bizantină, București, 2003.

ZĂGREAN, Ioan, *Creștinismul și drepturile fundamentale ale omului*, în „Studii Teologice”, anul IV (1952), nr. 3-4.

IDEM, *Conceptul de dreptate socială în teologia ortodoxă română actuală*, în „Ortodoxia”, nr. 4, 1981.

ZLĂTESCU-MOROIANU, Irina, *Pentru o cultură a păcii, democrației și toleranței în România*, Editura Calistrat Hogaș, București, 2000.

IDEM, *Drepturile omului la început de mileniu*, Editura Calistrat Hogaș, București, 2001.

IDEM, *Libertatea religiei și a convingerilor - drept fundamental al omului*, în „Drepturile Omului”, nr. 2, IRDO, București, 2007.

IDEM, *Drepturile omului - un sistem în evoluție*, IRDO, București, 2008.

IDEM, *Religia și statul secular în România - Raport național*, IRDO, București, 2010.

ZLĂTESCU-MOROIANU, Irina, DEMETRESCU C., Radu, *Drepturile omului - mecanisme și instituții specializate ale ONU*, IRDO-ANUROM, București, 2002.

ZLĂTESCU, Victor Dan, *Creștinismul și drepturile omului*, în „Drepturile Omului”, nr. 1, IRDO, București, 1996.

IDEM, *Rapport introductif*, în „Les droits de l'homme. Dimension spirituelle et action civique”, IRDO, AIF, București, Paris, 2001.

ZLĂTESCU, Victor Dan, ZLĂTESCU-MOROIANU, Irina, *Repere pentru o filosofie a drepturilor omului*, ediția a doua, IRDO, București, 2003.

A. ACTE NORMATIVE, PROTOCOALE ȘI TRATATE

****Codul civil al României*.

****Codul penal al României*.

****Constituția României* (revizuită), 2003, Editura Erc Press, București, 2003.

****Convenția Europeană a Drepturilor Omului (Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale)*, adoptată de Consiliul Europei la Roma în 1950 (în vigoare din 1953).

****Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*.

****Declarația Universală a Drepturilor Omului*, adoptată de Adunarea generală a O.N.U. la 10 decembrie 1948.

****Drepturile omului - culegere de documente internaționale*, LADO, București, 1996.

****Instrumente internaționale privind Drepturile Omului. Declarația Universală a Drepturilor Omului*, 10 decembrie 1948, Instrumente universale, vol. I., București, 1997.

****Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*.

****Legea nr. 554/2004 a contenciosului administrative*.

****Legea nr. 215/2001* a administrației publice locale.
 ****Legea nr. 544/2001* privind liberul acces la informațiile de interes public.
 ****Legea nr. 52/2003* privind transparența decizională în administrația publică.
 ****Legea nr. 142/1999* privind sprijinul statului pentru salarizarea clerului.
 ****Lege-cadru nr. 284/2010* privind salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice.
 ****Legea nr. 103/1992* privind dreptul exclusiv al cultelor religioase pentru producerea obiectelor de cult.
 ****Legea nr. 1/2011* a educației naționale.
 ****Legea nr. 272/2004* privind protecția și promovarea drepturilor copilului.
 ****Legea nr. 48/2002* pentru aprobarea O.G. nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare.
 ****Legea nr. 195/2000* privind constituirea și organizarea clerului militar.
 ****Legea nr. 488/2004* privind aprobarea O.G. nr. 86/2004 pentru modificarea și completarea O.G. nr. 68/2003 privind serviciile sociale.
 ****Legea nr. 571/2003* privind Codul fiscal.
 ****H.G. nr. 9/2009* privind organizarea și funcționarea Ministerului Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național.
 ****H.G. nr. 1007/2005* privind modificarea H.G. nr. 539/2005 pentru aprobarea Nomenclatorului instituțiilor de asistență socială și a structurii orientative de personal, a Regulamentului-cadru de organizare și funcționare a instituțiilor de asistență socială, precum și a Normelor metodologice de aplicare a prevederilor Ordonanței Guvernului nr. 68/2003 privind serviciile sociale.
 ****H.G. nr. 412/2003* pentru aprobarea Normelor privind organizarea, funcționarea și finanțarea unităților de asistență medico-socială.
 ****Ordinul ministrului apărării naționale nr. M.149/2000* privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a asistenței religioase în armată.
 ****Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice și Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale*, ambele adoptate de Adunarea generală a O.N.U. în 1966.
 ****Protocol de cooperare în domeniul incluziunii sociale* între Guvernul Românie și Patriarhia Română, București, 2007.
 ****Protocolul de cooperare privind Parteneriatul „Asistență medicală și spirituală”* între Ministerul Sănătății Publice și Patriarhia Română, București, 2008.
 ****Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa*, Institutul European din România, București, 2004.
 ****Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene*, JO C 306, 17 decembrie 2007.